

תוכן העניינים

חלק א - פתח דבר 7

- פרק 1: היסודות לקיומה של מדינה 9
פרק 2: מיישוב למדינה - הרקע ההיסטורי להקמת מדינת ישראל 14
פרק 3: הכרזת העצמאות והקמת מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית 30

חלק ב - מדינת ישראל - מדינה יהודית 43

- פרק 4: לאום ומדינות לאום - היבטים שונים 44
פרק 5: זהויות של אזרחים וקבוצות במדינת ישראל 51
פרק 6: מאפיינים משפטיים ליהודיותה של מדינת ישראל 57
פרק 7: מוסדות והסדרים - מאפיינים מוסדיים ליהודיותה של מדינת ישראל 63
פרק 8: סמלי מדינת ישראל: הסמל, הדגל וההמנון - מאפיינים ממלכתיים ליהודיותה של מדינת ישראל (היבט המרחב הציבורי) 73
פרק 9: השפה העברית ולוח השנה העברי - מאפיינים מורשתיים ליהודיותה של מדינת ישראל (היבט המרחב הציבורי) 90
פרק 10: מדינת ישראל והעם היהודי בתפוצות - ביטוי לאופייה היהודי של מדינת ישראל כמדינת לאום של העם היהודי 93
פרק 11: עמדות שונות לגבי אופייה הרצוי של מדינת ישראל 104
פרק 12: המיעוטים וזכויות מיעוטים בישראל 117
פרק 13: חיים משותפים בחברה הישראלית (שסעים ודרכים לצמצום) 134

חלק ג - מהי דמוקרטיה? ישראל - מדינה דמוקרטית 153

- פרק 14: מושג הדמוקרטיה והרעיון הדמוקרטי 155
פרק 15: גישות יסוד חברתיות וכלכליות לדמוקרטיה - הגישה הליברלית מול הגישה הסוציאל - דמוקרטית 167
פרק 16: עקרון שלטון העם 178
פרק 17: עקרון הכרעת הרוב 189
פרק 18: שלטון החוק במדינה דמוקרטית 193
פרק 19: זכויות אדם ואזרח - חירויות הפרט (זכויות טבעיות) 206
פרק 20: זכויות חברתיות 255
פרק 21: זכויות אדם ואזרח - זכויות קיבוציות (זכויות מיעוט) 265
פרק 22: עקרונות הפלורליזם, הסובלנות וההסכמיות ומאפיינים של תרבות פוליטית דמוקרטית 270

- פרק 23: עקרון הפרדת הרשויות **279**
פרק 24: עקרון הגבלת השלטון **284**
פרק 25: גבולות בדמוקרטיה **291**
פרק 26: החברה והמשטר הדמוקרטי בעידן של גלובליזציה **296**
פרק 27: סיכום: למה דמוקרטיה? על עוצמות וחולשות של הדמוקרטיה **302**

חלק ד - היסודות החוקתיים של מדינת ישראל 305

- פרק 28: הכרזת העצמאות וחשיבותה החוקתית **307**
פרק 29: שאלת החוקה במדינת ישראל, חוקי היסוד ומעמדם החוקתי **310**
פרק 30: אזרחות בישראל - חוק השבות וחוק האזרחות **325**

חלק ה - משטר ופוליטיקה בישראל 339

- פרק 31: מפלגות וקבוצות אינטרס בישראל **341**
פרק 32: הבחירות לכנסת **351**
פרק 33: הרשות המחוקקת - הכנסת **360**
פרק 34: הרשות המבצעת - הממשלה **375**
פרק 35: הרשות השופטת - בתי המשפט **394**
פרק 36: הפרדת רשויות במדינת ישראל: פיזור ועירוב סמכויות **418**
פרק 37: השלטון המקומי: רשויות מקומיות **421**
פרק 38: נשיא המדינה **433**
פרק 39: הגבלת השלטון - פיקוח וביקורת מוסדיים ממלכתיים: מוסד מבקר המדינה, נציבות תלונות הציבור, ועדות חקירה **443**
פרק 40: תקשורת ופוליטיקה בישראל **453**

תלמידות ותלמידים יקרים,

מדינת ישראל מגדירה את עצמה כ"מדינה יהודית ודמוקרטית". זוהי הגדרה ייחודית, שכן היא מצרפת יחד ערכים ועקרונות לאומיים-דתיים (יהדות) עם ערכים ועקרונות אזרחיים (דמוקרטיה).

יהדות ודמוקרטיה – כל אחת מהן היא מערכת ערכית כוללת ומקיפה המהווה מכלול רחב ומורכב, שאיננו נעדר מתחים פנימיים, של תפיסות, אמונות, ערכים, ודפוסי התנהגות הנגזרים ומתחייבים מהם. עוד יצוין כי לשתי מערכות ערכיות אלה פרשנויות רבות ומגוונות ומטבע הדברים מתקיימים לעתים מתחים בין הערכים והעקרונות היהודיים לבין אלו הדמוקרטיים, ובשל כך הם מהווים מוקד למחלוקות ולשסעים בחברה הישראלית: מהי משמעותם ה"אמיתית" של ערכים יהודיים? מהם העקרונות הדמוקרטיים ה"נכונים"? ובעיקר – מהו האיזון הנכון ביניהם? עם זאת, חשוב לזכור, שבפועל, הערכים והעקרונות היהודיים והדמוקרטיים מתקיימים בישראל אלה לצד אלה, במשולב, ומתוך הסכמה חברתית רחבה.

ייחודיותה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית כרוכה אפוא בשאלות קשות ומורכבות מה שמאפשר לנו, כמורים וכלומדים, התמודדות מעניינת עם מגוון רחב של נושאים. בספר שלפניכם אנו מבקשים לראות בהתמודדות זו אתגר לימודי ומחשבתי מרתק, התורם לא רק לידיעה ולהבנה של הנושאים הנלמדים – הכרזת העצמאות והרקע ההיסטורי שלה, מוסדות השלטון, החקיקה והמשפט בישראל, עקרונות הדמוקרטיה ועוד – אלא גם להעמקת הזיקה והמחויבות של כל אחד מאתנו לערכים היהודיים ולעקרונות הדמוקרטיים שעליהם מושתתת מדינתנו.

כאמור, בשנים האחרונות הולכים ומחריפים בציבוריות הישראלית חילוקי הדעות בנושאים הקשורים בשאלות קיומיות של החברה והמדינה. חילוקי דעות אלה עלולים לפגוע בלכידות החברתית בישראל, שכן חוסנה של מדינת ישראל איננו תלוי רק בעוצמתה הצבאית והכלכלית, אלא גם בתחושת השייכות וההזדהות של כל אחד מאתנו עם חברתו ומדינתו. מכאן החשיבות של לימודי האזרחות. הם עשויים לתרום לפיתוחם של רגשי שייכות והזדהות אלה, וזאת, כמובן, בצד היכרות עם מושגי היסוד שבבסיס המשטר והפוליטיקה בישראל.

ייחודו של הספר בגישה תיאורית רחבה, המשלבת דעות ופרשנויות, תמונות, תרשימים ושאלות מגוונות המיועדות לדיונים ערכיים וביקורתיים. כמו כן משלב הספר מקורות מגוונים, הכוללים מקורות מורשתיים-יהודיים בסוגיות השונות הנדונות בו. ערכים ועקרונות רבים בדמוקרטיה ניתן למצוא במקורות המורשתיים-היהודיים, ועם זאת חשוב להדגיש שגם באותם מקרים שערכים דמוקרטיים אלה מקבלים ביטוי במקורות היהודיים, במתכונת הדמוקרטיה המודרנית הם מיושמים באופן שונה ממה שמקובל ביהדות. אמנם אין במקורות המורשתיים-היהודיים ביטוי לדמוקרטיה במובן המקובל בימינו, אלא שיש בהם רעיונות תואמי דמוקרטיה העשויים להקל על המפגש בין ערכים יהודיים לבין ערכים דמוקרטיים ולהוות גשר בין שני מכלולים מרכזיים אלה בחיי מדינת ישראל.

הספר שלפניכם מבקש אפוא להעשיר את ידיעותיכם בתחומי האזרחות ובמקביל, לעודדכם לפתח התעניינות והבנה בנושאים אקטואליים, להפעיל שיקולים ערכיים וביקורתיים בקביעת עמדותיכם בנוגע לתופעות שונות בחיי היום-יום ולגבש תחושת שייכות והזדהות עם החברה והמדינה בישראל.

אנו מאחלים לכם לימוד פורה ומעניין.

חלק א – פתח דבר

- פרק 1:** היסודות לקיומה של מדינה
- פרק 2:** מיישוב למדינה – הרקע ההיסטורי להקמת מדינת ישראל
- פרק 3:** הכרזת העצמאות והקמת מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית

פרק 1

היסודות לקיומה של מדינה

ההיסטוריה מלמדת כי האדם הוא יצור חברתי, ומאז ומעולם נטה ליצור מסגרות חברתיות במטרה לשפר ולייעל את איכות חייו בכל התחומים. עוד בתקופות קדומות יצר האדם מסגרות, כמו משפחה ושבת, ובתהליך ממושך התפתחו מהמסגרות השבטיות חברות גדולות של בני אדם שקיימו מנהגים, תרבות, מסורות ואורח חיים משותפים. משחיפש האדם את האמצעי לשיפור חייו ולהגברת ביטחונו, יצר את המדינה.

מתחילת העת החדשה קמו ונתגבשו מדינות רבות, תחילה באירופה ואחר כך גם ביבשות אחרות, ובעקבות התפתחות היסטורית של מאות בשנים נוצרה דמותה של המדינה המודרנית כפי שהיא מוכרת לנו כיום.

מעבר להבדלים שבין המדינות השונות, הן מבחינת גודלן ואוכלוסייתן, והן מבחינת צורת התארגנות הפנימית ועוצמתן, המשותף לכולן הוא חמישה יסודות החיוניים לקיומה של כל מדינה: שטח (טריטוריה), אוכלוסייה, שלטון, ריבונות והכרה בינלאומית.

לכל מדינה חייב להיות **שטח (טריטוריה)**, שהיא מקיימת עליו את **שלטונה**. לכל מדינה חייבת להיות גם **אוכלוסייה** קבועה בטריטוריה שתחת שלטונה. כלומר, בני האדם, החיים בשטח שבשלטון המדינה, נמצאים שם בקביעות, מכירים בקשר שלהם למדינה ומקיימים ביניהם קשר חברתי כלשהו. בשטחה ועל אוכלוסייתה מקיימת המדינה **שלטון**, המהווה את **הסמכות (הריבונות)** לקביעת החוקים וההסדרים שעל פיהם יתנהלו החיים בשטח המדינה. **הכרה בינלאומית** פירושה, הכרה במדינה מצד מדינות בעולם, המגדירה את קיומה כחברה בזירה הבינלאומית, בעלת זכויות וחובות על פי המשפט הבינלאומי.

א. שטח (טריטוריה)

שטחה של המדינה הוא אותו תחום גיאוגרפי קבוע שבו יושבת אוכלוסייתה ובו המדינה תובעת ומפעילה שלטון בלעדי וקבוע.

שטח המדינה כולל את השטח היבשתי שלה, המרחב האווירי שמעל שטחה, ואם יש לה חוף ים - גם את מימי החופים שלה עד למרחק מסוים בלב ים. זהו התחום המוגדר "**מים טריטוריאליים**" (נקרא גם **מי חופין**): רצועת ים לאורך חופי המדינה, ברוחב מסוים מנקודת שפל המים שבחוף, ורוחבה כ-3-12 מילין ימיים שהם כ-22.5 ק"מ. תחום מי החופין של מדינת ישראל נקבע לשישה מילין ימיים (כ-11 ק"מ).

שטח המדינה נתחם ב**גבולות**. אם הגבולות מוכרים על פי המשפט הבינלאומי הם קבועים וברורים. אם אין הסכמה על הגבולות המגדירים את שטחה של המדינה, עלול הדבר להביא לסכסוכי גבול ולמלחמות בין מדינות.

ישראל - שטח וגבולות

גבולותיה המדיניים של מדינת ישראל נקבעו אחרי מלחמת העצמאות (1947-1949), בהסכמי שביתת הנשק (1949), שהתנהלו בחסות האו"ם בין ישראל למצרים, ירדן, סוריה ולבנון (בנפרד).

במלחמת ששת הימים (1967) כבשה ישראל את חצי האי סיני, רצועת עזה, רמת הגולן, יהודה ושומרון. באזורים אלה כוננה ישראל ממשל צבאי. מזרח ירושלים, הכולל את העיר העתיקה והרובע היהודי שבתוכה, אוחד על פי חוק עם ירושלים העברית לעיר אחת. על רמת הגולן הוחלו משפטה ומנהלה של מדינת ישראל (עם קבלת חוק רמת הגולן ב־1981) והיא הפכה לחלק משטחה של מדינת ישראל.

בעקבות חוזה השלום שנחתם בין ישראל לבין מצרים ב־1979, הוחזר חצי האי סיני למצרים. ב־1994 נחתם הסכם שלום בין ישראל לירדן. הסכם השלום הזה הסדיר כיוון יחסים דיפלומטיים, פתיחת קווי אוויר, חלוקת משאבי מים, שיתוף פעולה כלכלי וקביעת הגבולות בין שתי המדינות. הגבול בין שתי המדינות נקבע על פי קווי הגבולות מתקופת המנדט והסכם שביתת הנשק משנת 1949.

ב־1994 הוחל בתהליך מדיני בין ישראל לבין הפלסטינים. במסגרת הסכמים שנחתמו בין הצדדים (הסכמי אוסלו), הוקמה הרשות הפלסטינית שקיבלה לידיה את האחריות המנהלית על שטחי יהודה ושומרון ורצועת עזה. זאת, כשלב ביניים לקראת יישוב הסכסוך וכינון שלום בין ישראל לבין הפלסטינים.

באוגוסט 2005 ביצעה ישראל מהלך מדיני חד־צדדי ("התנתקות") במסגרתו פונו כל היישובים הישראליים והוסגו כל כוחות צה"ל משטחי רצועת עזה. בספטמבר 2005 הועבר השטח לידי הרשות הפלסטינית.

על רקע הוויכוחים המתקיימים בישראל על עתיד השטחים, חשוב להזכיר כי אין במשפט הישראלי הגדרה ברורה של גבולות המדינה. ישנה רק החלטה המשפט והשיפוט של ישראל, לפי קביעות הנעשות על ידי הממשלה או בחוק הכנסת (כפי שנעשה, למשל, ביחס לגולן). ישראל לא הכריזה באופן מפורש על גבולות משום שביקשה להימנע מנקיטת עמדה בסוגיות רגישות כדוגמת המחלוקת הפנים־יהודית על השאלה מה הם גבולות המדינה ומה הוא היחס בין מדינת ישראל לבין ארץ ישראל.

ב. אוכלוסייה

לקיום מדינה דרושים בני אדם שיהיו נתונים בקביעות למרותו של השלטון הקיים במדינה. גודלה של אוכלוסיית המדינה אינו זהה בהכרח למספר האנשים המצויים בה בזמן נתון. כך, למשל, תיירים, דיפלומטים ועובדים זרים, הנמצאים במדינה באופן זמני, אינם חלק מן האוכלוסייה. לעומת זאת, תושבי המדינה הקבועים הנהנים ממעמד של "אזרח" נמנים עם אוכלוסייתה, גם כאשר הם נמצאים בחוץ לארץ.

נתוני האוכלוסייה בישראל – מדינה בעלת רוב יהודי

אוכלוסיית האזרחים במדינת ישראל מורכבת מיהודים ומקבוצות מיעוט עיקריות: ערבים (מוסלמים ונוצרים) ודרוזים.
נתוני האוכלוסייה באלפים:

השנה	סך כולל	יהודים	מוסלמים	נוצרים	דרוזים
1949	1,173.9	1,013.9	111.5	34	14.5
1950	1,370.1	1,203.0	116.1	36	15
1951	1,577.8	1,404.4	118.9	39	15.5
1952	1,629.5	1,450.2	122.8	40.4	16.1
1955	1,789.1	1,590.5	136.2	43.3	19
1960	2,150.4	1,911.3	166.3	49.6	23.3
1965	2,598.4	2,299.1	212.4	57.1	29.8
1970	3,022.1	2,582.0	328.6	75.5	35.9
1975	3,493.2	2,959.4	411.4	80.1	42.2
1980	3,921.7	3,282.7	498.3	89.9	50.7
1985	4,266.2	3,517.2	577.6	99.4	72.0
1990	4,821.7	3,946.7	677.7	114.7	82.6
1996	5,757.9	4,616.1	839.9	123.4	94.5
2000	6,369.3	4,955.4	970.0	135.1	103.8
2006	7,116.7	5,393.4	1,173.1	149.1	117.5
2009	7,552.0	5,703.7	1,286.5	151.7	125.3

המקור: השנתון הסטטיסטי של מדינת ישראל

1. מהו שיעור הגידול בכל אחת מקבוצות האוכלוסין – היהודים, המוסלמים והדרוזים בישראל – משנת 1949 ועד 2009?
2. באילו שנים חל שינוי משמעותי בגידול האוכלוסייה היהודית במדינת ישראל? בדקו: מה היו הסיבות לכך?
3. מהו אחוז המוסלמים, הדרוזים והנוצרים בקרב כלל אוכלוסיית מדינת ישראל בשנת 2009?
4. **הסיקו:** מהן המשמעויות של הנתונים שסיכמתם לגבי אוכלוסיית המיעוטים בישראל ולגבי מדינת ישראל? חשבו על אפשרויות שונות.

ג. שלטון

לקיומה של מדינה ולתפקודה נדרש שלטון, המתגלם בכלל מוסדות הממשל (בתחומי החקיקה, הביצוע והשיפוט) המשליטים חוק וסדר והאחראים לניהול סדיר ותקין של המדינה בכל תחומי החיים. השלטון במדינה נדרש לקבל החלטות, להטיל מרות, להפעיל אמצעי פיקוח ולכוון את חייה של המדינה. אולם, לשלטון לא יהיה כל תוקף אם אזרחי המדינה ותושביה לא יקבלו את מרותו.

מה מביא את המוני הנשלטים לציית להוראות השלטון ולפקודותיו? כל שלטון נזקק לעוצמה ולסמכות. העוצמה היא היכולת של אדם או של קבוצת אנשים להשפיע על אדם אחר או על אנשים אחרים לעשות כרצונו או כרצונם. העוצמה מתבטאת ביכולת להבטיח לשלטון, שאֵלה הכפופים לו ייענו לרצונו. העוצמה עשויה להתבסס על אמצעי כפייה, על הפחדה, על ידע, ניסיון ומומחיות, על כושר קבלת החלטות ועל כושר ביצוע.

הסמכות מתבטאת בכך שהכפופים למרות מכירים בזכותו של בעל השלטון להשתמש בעוצמה שבידו כלפיהם, ומגלים נכונות לפעול לפי ההחלטות המוסדיות של השלטון.

המדינה נבדלת באופן מהותי מכל ארגון חברתי אחר בדרך שבה היא מוציאה לפועל את מטרותיה: לרוב, ארגון חברתי מבסס את פעילותו ואת סדריו אך ורק על הסכמת חבריו, מרצונם הטוב והחופשי, להיות כפופים לסדרים ולתקנות המקובלים בו. לעומת זאת, המדינה - אין היא יכולה לסמוך בפעולותיה אך ורק על רצונם הטוב והחופשי של אזרחי המדינה, והיא מתבססת על חוקים ועל תקנות שהיא מטילה עליהם בכוח שלטונה.

המדינה מפעילה כוח כפייה לשם ביצוע מטרותיה. יש בידה לחייב כל אדם הנתון למרותה למלא את חוקי המדינה. כוח הכפייה של המדינה הוא יסוד הכרחי למדינה: שלטון המתקיים אך ורק על בסיס מוסרי ומוותר על כוח כפייה, יהיה לו תוקף רק לגבי אותו חלק מהאוכלוסייה שיסכים לצווים שלו, ורק לאותו פרק זמן שהוא יסכים לקבל על עצמו צווים אלה.

לשלטון במדינה יש את הסמכות לכפות את שלטונו ולהעניש כל מי שאינו מצייט לחוקים. עם זאת, במקרים רבים השלטון מתבסס על שיתוף פעולה של האזרחים, המאמינים בערכים העומדים בבסיס השלטון ורואים את הציות לשלטון כעניין טבעי.

במדינה דמוקרטית מתבססת עוצמתו וסמכותו של השלטון על הסכמה של האזרחים, ולא על כוח כפייה (ראו בעניין זה, פרק 14, סעיף ב - "רעיון האמנה החברתית").

ד. ריבונות

ריבונות פירושה הסמכות שיש בידה של המדינה לנהל בעצמה את ענייניה. ריבונותה של המדינה מתבטאת ביכולתה לנהל את ענייני הפנים והחוץ שלה ללא תלות במדינה אחרת, לשלוט על שטח המדינה ולאכוף את חוקיה.

הנחת היסוד היא כי אסור שמדינה אחת תתערב בענייניה של מדינה אחרת בכל הנוגע לסדרי המשטר והחברה הנהוגים בה, או במה שנוגע ליחסיה עם מדינות אחרות. מדינה יכולה לוותר מרצונה על מימוש ריבונותה בנושא או בתחום כלשהו, אבל היא רשאית לחזור בה בכל עת מהסכמתה או מויתוריה. כאשר ויתור כלשהו נכפה על מדינה, או כאשר כתוצאה מויתור כזה מאבד השלטון את שליטתו במדינה, המדינה מאבדת את הריבונות שלה. עם זאת חשוב להדגיש שריבונות מוחלטת אינה אפשרית תמיד, ומעטות המדינות שהן ריבוניות לגמרי. מדינות רבות מסתייעות במדינות אחרות, ולעתים תלויות בהן מבחינה כלכלית, צבאית או פוליטית. לכן, החלטותיהן של מדינות אינן עצמאיות תמיד, והן עשויות להיות מושפעות מלחצים שמופעלים על המדינה מצד מדינה חזקה יותר.

ה. הכרה בינלאומית

הכרה בינלאומית כרוכה בפעולה משפטית, פוליטית והצהרתית והיא מצינת כי מדינות בעולם מכירות במדינה חדשה (או בממשלה חדשה בעקבות חילופי שלטון מהפכניים), ובכך נקבעת **עובדת קיומה** במערכת הבינלאומית. הכרה בינלאומית מאשרת את עובדת קיומה של מדינה, מקנה לה מעמד כישות משפטית בעלת זכויות וחובות על פי המשפט הבינלאומי ומסדירה מבחינה מעשית הכרה בדרכונים של מדינה, פתיחת שגרירויות, כינון יחסי חוץ עימה, קבלת נציגות באו"ם ועוד.

הכרה בינלאומית משמשת אמצעי חשוב במשפט הבינלאומי להסדרת היחסים הבינלאומיים. משום משמעותה הפוליטית והמשפטית, קיימת הבחנה בין הכרה חוקית או הכרה להלכה ("**דה יורה**") ובין הכרה למעשה או הכרה עובדתית ("**דה פקטו**").

ההכרה "דה פקטו" היא הכרה בעובדה שאף על פי שהמדינה החדשה עצמאית ושלטת למעשה בשטח הטריטוריאלי הנתון לפיקוחה, היא עדיין לא רכשה יציבות מספקת, ואין ביטחון שיש ביכולתה או ברצונה למלא התחייבויות בינלאומיות.

ההכרה הבינלאומית "דה פקטו" היא מעצם טבעה זמנית, ואפשר לחזור ממנה. בדרך כלל נוהגות מדינות להעניק סוג זה של הכרה אם הן מטילות ספק בנוגע ליציבותה של המדינה המבקשת הכרה או בכושרה לקיים את התחייבויותיה הבינלאומיות, או כאשר הן מתנות את ההכרה הסופית בתנאים מסוימים, אבל אינן מוותרות על קשרים מוגבלים עד שיתמלאו תנאים אלה.

ההכרה "דה יורה" היא ההכרה הסופית במדינה חדשה והיא מבטאת את ההערכה שמדינה זו אכן ממלאת באופן רשמי אחר כל התנאים הנדרשים על פי המשפט הבינלאומי כדי לאפשר לה לתפוס את מקומה בין שאר המדינות.

שאלות

1. לשלטון במדינה יש עוצמה וסמכות ביחס לאוכלוסייה. במה הן מתבטאות?
2. יש הטוענים כי "ככל שאזרחי המדינה מכירים בשלטון ומסכימים עימו, כך מובטחת יציבותה של המדינה". הביעו את עמדתכם בעניין זה והציגו שני נימוקים התומכים בה.
3. למדינה נדרשים כמה מרכיבים לקיומה: שטח, אוכלוסייה, שלטון, ריבונות, הכרה בינלאומית. **שערו:** מה יקרה אם אחד ממרכיבים אלה לא יתקיים?
4. לפניכם רשימת מקרים. בדקו באילו מקרים מדובר בהפרת ריבונות של מדינה ונמקו:
 - א. הפעלת טיסות צילום מודיעיניות מעל שטחה של מדינה שכנה
 - ב. שימוש בכוח צבאי במדינה זרה בכדי להגן על האוכלוסייה באותה מדינה מפני פגיעות הומניטאריות
 - ג. מתן תמיכה פוליטית וכספית לגורמי אופוזיציה במדינה זרה
 - ד. מתן תרומות על ידי גופים הקשורים במדינת ישראל במדינות ידידותיות לצורך קידום אינטרסים ישראלים
5. מדוע, לדעתכם, חשוב שאזרחי המדינה יהיו נאמנים למדינה?
6. איזה מרכיב ממרכיבי המדינה ייפגע אם האזרחים לא יהיו נאמנים?
7. כיצד לדעתכם עשויה הכרה בינלאומית במדינה לחזק ולבסס את ריבונותה?

פרק 2

מיישוב למדינה: הרקע ההיסטורי להקמת מדינת ישראל

"הציונות שואפת להקים לעם ישראל בית מולדת בארץ ישראל, מובטח לפי משפט הכלל". כך ניסח, בשנת 1897, הקונגרס הציוני הראשון את מטרת הציונות ב"תכנית באזל". עם סיומו של הקונגרס הציוני הראשון אמר הרצל: "בבאזל יסדתי את מדינת היהודים". חמישים שנה לאחר מכן נוסדה מדינת ישראל.

"בית מולדת": הציונות בראשיתה לא הכריזה כי מטרתה הקמת מדינה. אין ספק שהיתה זו טקטיקה – לא לגלות את המטרה טרם זמנה ולפני שהבשילו התנאים, וזאת כדי לא לעורר התנגדות חזקה מדי.

"בארץ ישראל": הציונות שואפת להקים בית מולדת בארץ ישראל. מתוך נוסח זה אפשר להבין כי תהיה מוכנה להסתפק בחלק מן הארץ בלבד.

"לפי משפט הכלל": התנועה הציונית נתנה את דעתה לצורך להשיג למפעל הציוני הכרה (לגיטימציה) בינלאומית, שתתבסס על משפט העמים.

ב"תכנית באזל" שלושה יסודות חשובים, שבאו לידי ביטוי בתהליך שהביא להקמת מדינת ישראל, והכלולים בהגדרת מטרתה של התנועה הציונית: **"הציונות שואפת להקים לעם ישראל בית מולדת בארץ ישראל, מובטח לפי משפט הכלל"**.

ואכן, כאשר קמה לבסוף מדינת ישראל ב-1948, באו שלושה יסודות אלה לידי ביטוי בהקמתה: **המדינה** קמה בחלק **מארץ ישראל**, בהסתמך על החלטה היסטורית של **האומות המאוחדות** (האו"ם) – החלטת החלוקה בכ"ט בנובמבר 1947 (החלטה 181). אבל בהקמתה של מדינת ישראל היה מעורב יסוד רביעי, שמייסדי הציונות לא צפו כמעט – יסוד **הסכסוך**. הסכסוך הלאומי בין היישוב העברי בארץ ישראל לבין העם הערבי היושב בארץ ישראל התפרץ מפעם לפעם במהלך חמישים השנים הראשונות שקדמו להקמת המדינה, והגיע לשיאו במלחמה הקשה (מלחמת העצמאות) שליוותה את ההכרזה על הקמתה של מדינת ישראל. ההכרח להשתמש בכוח צבאי ממשיך להטיל את צלו על תולדותיה של המדינה מאז ייסודה ועד היום.

"יישוב חדש"

בשנים 1882-1914 הגיעו לארץ ישראל עולים בשתי עליות ציוניות - "העלייה הראשונה" ו"העלייה השנייה", שייצגו בחלקם הגדול ציבור שונה במהותו מבני היישוב שהתקיים עד אז בארץ ישראל ("היישוב הישן"). בואם של עולים אלה בישר למעשה את פתיחתה של תקופה חדשה, בהניחם יסוד ל"יישוב החדש":

היישוב החדש שראשיתו בעלייה הראשונה מבוסס על תפיסה שונה לחלוטין מזו של היישוב הישן. האידיאולוגיה שהניעה את עליית היישוב החדש ביקשה לפתור באמצעות העלייה לארץ ישראל לא רק את שאלת הקיום הלאומי של העם היהודי, אלא שאפה למהפכה כלכלית-חברתית באורח החיים שלו. העלייה נתפסה לא רק כשיבת העם לארצו, אלא גם כניסיון לבנות חברה חדשה שבסיסה הכלכלי יהא שונה מן הבסיס הכלכלי המקובל של יהודי מזרח אירופה שלא נחשב יצרני. הקמת חברה בעלת מבנה כלכלי "נורמלי", המושתת על עבודת כפיים (ובמיוחד עבודת האדמה) היא חלק מהותי מתפיסת היישוב החדש את עצמו ומן האידיאולוגיה של תנועת חובבי ציון והציונות.

(מנחם פרידמן, חברה ודת - האורתודוקסיה הלא-ציונית בארץ ישראל,

הוצאת יד-בן צבי, עמ' 6)

לקראת תקופה חדשה: הצהרת בלפור

התפתחותו של "היישוב החדש" נתקלה בהתנגדות השלטונות התורכיים והתנועה הלאומית הערבית, שהחלה להתארגן בשנים שלפני מלחמת העולם הראשונה (1914-1918). בימי מלחמת העולם הראשונה סבלו יהודי ארץ ישראל מפגיעות השלטון התורכי, היו מביניהם שנאלצו לעזוב את הארץ, אולם המפעל ההתיישבותי לא התערער. באביב 1917 נפתחה המתקפה הבריטית בחזית הארצישראלית, ובשנת 1918 השלימו הבריטים את כיבושה של ארץ ישראל, וכך הגיעו לקצן 400 שנות השלטון העות'מאני בארץ ישראל. מתחילת 1917 התנהל משא ומתן בין נציגי משרד החוץ הבריטי לבין נציגים ציוניים בראשותו של חיים וייצמן, בדבר הצהרת אהדה לשאיפות הציוניות. בסיכומם של הדיונים פירסמה ממשלת בריטניה ב-2 בנובמבר 1917 את המסמך הנודע כ"הצהרת בלפור", בצורת איגרת ששלח שר החוץ הבריטי, הלורד בלפור, אל הלורד רוטשילד, שהיה נשיא כבוד של הפדרציה הציונית באנגליה:

משרד החוץ,

2 בנובמבר 1917

לורד רוטשילד היקר,

יש לי עונג רב להעביר אליך מטעם ממשלת הוד מלכותו את הצהרת האהדה הבאה לשאיפות היהודיות הציוניות, שהוגשה לקבינט ואושרה על ידי:
"ממשלת הוד מלכותו מביטה בעין יפה על ייסודו של בית לאומי לעם היהודי בארץ ישראל, ותעשה במיטב מאמציה כדי להקל על הגשמתה של מטרה זו, בתנאי ברור שלא

ייעשה דבר, העלול לפגוע בזכויותיהן האזרחיות והדתיות של העדות הלא-יהודיות הקיימות בארץ ישראל, או בזכויות ובמעמד הפוליטי שהיהודים נהנים מהם באיזו ארץ אחרת." אכיר לך תודה, אם תביא הצהרה זו לידיעת הפדראציה הציונית.

שלך
ארתור ג'יימס בלפור

בהצהרת בלפור הכירה מעצמה גדולה - לראשונה בהיסטוריה היהודית בעת החדשה - בשאיפות הלאומיות של העם היהודי בארץ ישראל. בהצהרה נקבע, כי ממשלת בריטניה מחייבת את הקמתו של בית לאומי יהודי בארץ ישראל: אמנם לא היא שתקים את הבית הלאומי, אולם היא תיצור תנאי תשתית - פוליטיים ואחרים - אשר יקלו על היהודים להקים בעצמם את ביתם הלאומי. מהו "בית לאומי"? מקורו של המונח ב"תכנית באזל" של ההסתדרות הציונית, שבה מדובר על "בית מולדת" ("בית לאומי") לעם ישראל בארץ ישראל. מונח זה הציעו הנציגים הציוניים, וזאת מטעמים טקטיים, כדי להקל על הממשלה הבריטית לתת הצהרה מבלי לחייבה מפורשות בשלב זה להקמת מדינה יהודית, אף שלכך היתה הכוונה.

בהצהרת בלפור אין פירוט של ריבונות, של סמכויות ושל גבולות, אולם היא יצרה מסגרת - מסגרת שגובשה לאחר מכן בהסדרים הבינלאומיים המחייבים שלאחר המלחמה - **הסכם סן-רמו וכתב המנדט**, ואשר היהודים, מצדם, היו אמורים למלא אותה תוכן.

כינון משטר המנדט בארץ ישראל

בשנת 1920 התכנסה בעיר סן-רמו שבאיטליה ועידה של מעצמות ההסכמה כדי להחליט על גורל האימפריה העות'מאנית. הוועידה היתה צריכה להחליט בידי מי יהיה השלטון המנדטורי בארצות השונות, שתקומנה במזרח התיכון.

החלטות ועידת סן-רמו נשענו על ההסכמה שהושגה בוועידת השלום בפריס ב־1919 בדבר הפיכת השטחים הלא תורכיים של האימפריה העות'מאנית ושל מושבות גרמניה ל**מנדטים**.

ועידת סן-רמו החליטה למסור את המנדט על סוריה ולבנון לידי צרפת ואת המנדטים על עירק וארץ ישראל לידי בריטניה. בנוגע למנדט הבריטי בארץ ישראל החליטה ועידת סן-רמו שבעלת המנדט - בריטניה - תהיה אחראית להגשמת הצהרת בלפור.

עקרון השליטה של ה"מנדט" התבסס על התפיסה שהמעצמה שקיבלה לידיה את המנדט לא תעשה בו שימוש לצורכי שליטה על הארץ וניצולה, אלא חובתה לדאוג לטובת התושבים, לרווחתם ולהכשרתם לקראת **עצמאות**.

ב־1922 חתמה בריטניה על "**כתב המנדט**" - מסמך המכיל 28 סעיפים ובהם פירוט התחייבויותיה בנוגע למנדט הארצישראלי:

נוסח המנדט (קטעים נבחרים)

הואיל ומעצמות הברית העיקריות הסכימו ביניהן, כדי לתת תוקף להוראות סעיף 22 של אמנת חבר-הלאומים, למסור לידי ממונה, שייבחר על ידי המעצמות הנ"ל, את השלטון על ארץ-ישראל - שהיתה שייכת לפני לקיסרות העות'מאנית - בגבולות שייקבעו על ידם; והואיל ומעצמות הברית העיקריות הסכימו גם כן, שהממשלה הממונה תהיה אחראית למתן תוקף להצהרה, שניתנה לראשונה ביום 2 בנובמבר 1917; והואיל ועל ידי כך הוכרה מציאות הקשר ההיסטורי בין העם היהודי לבין ארץ ישראל, והוכרו היסודות לבניין מחדש של ביתו הלאומי בארץ הזאת; והואיל ומעצמות הברית העיקריות בחרו בהוד מלכותו מלך בריטניה לממונה על ארץ ישראל;

- לפיכך, באשר את המנדט הזה, מגדירה מועצת חבר הלאומים את תנאיה כדלהלן:
 1. לממונה תהיינה סמכויות מלאות לגבי התחוקה וההנהלה, במידה שאינן מוגבלות על ידי תנאי המנדט הזה.
 2. הממונה אחראי לכך, שהארץ תושם בתנאים מדיניים, אדמיניסטרטיביים וכלכליים כאלה, שיבטיחו את הקמת הבית הלאומי היהודי, לפי ההנחות בהקדמה, ואת התפתחות המוסדות של שלטון עצמי, וכן את שמירת הזכויות האזרחיות והדתיות של כל תושבי ארץ ישראל, ללא הפליה בין עם לעם ובין דת לדת.
 3. ממשלת המנדט תעודד את השלטון העצמי המקומי במידה שהתנאים ירשו זאת.
 4. באות-כוח מתאמת של היהודים (סוכנות יהודית) תוכר כמוסד פומבי, שתעודתו לייעץ את הנהלת ארץ ישראל ולפעול יחד אתה בעניינים הכלכליים, החברתיים והאחרים, עד כמה שהללו יכולים לנגוע בהקמת הבית הלאומי היהודי ובאינטרסים של היישוב היהודי בארץ, וכן לסייע ולהשתתף בהתפתחות הארץ, בהתחשב תמיד עם השגחתה של הממשלה. ההסתדרות הציונית, כל זמן שהיא לדעת ממשלת המנדט מאורגנת ומורכבת באופן מתאים, תיחשב לבאות-כוח כזו. היא תאחז באמצעים, תוך התייעצות עם ממשלת הוד מלכותו מלך בריטניה, כדי לרכוש את השתתפותם של כל היהודים, הרוצים לעזור להקמת הבית הלאומי היהודי.
 5. הנהלת ארץ ישראל, בהבטיחה את זכויותיהם ומעמדם של שאר חלקי האוכלוסייה שלא יקופחו, תקל בתנאים נאותים על ההגירה היהודית ותסייע בשותפות עם הסוכנות היהודית הנזכרת בסעיף 4, להתיישבות צפופה של היהודים על אדמות הארץ, לרבות אדמות הממשלה ואדמות שוממות שאינן דרושות לצורכי הציבור.
 6. הממונה יקבל על עצמו את כל האחריות בקשר עם המקומות הקדושים והבניינים או השטחים הדתיים בארץ ישראל, לרבות שמירת הזכויות הקיימות כבר, והבטחת כניסה חופשית אל המקומות הקדושים, הבניינים והשטחים הדתיים וחופש הפולחן.
 7. הממונה ידאג לכך, שיובטח לכל חופש המצפון הגמור והשימוש החופשי בכל צורות פולחן, ובלבד שלא יופרעו הסדר הציבורי והמוסר. שום הפליה לא תיעשה בין תושבי

ארץ ישראל בשל גזעם, דתם או לשונם. אין לאסור על שום אדם את הכניסה לארץ ישראל מחמת אמונתו הדתית בלבד.

8. אנגלית, ערבית ועברית תהיינה הלשונות הרשמיות בארץ ישראל.

9. הנהלת ארץ ישראל תכיר בחגיה של כל עדה ועדה בארץ ישראל בתור מועדים חוקיים לימי מנוחה של חברי אותן העדות.

10. הממונה ימסור למועצת חבר הלאומים דין-וחשבון שנתי לשביעות רצונה של המועצה, ביחס לצעדים שנקטו בהם במשך השנה, לשם הוצאה לפועל של סעיפי המנדט.

11. הסכמתה של מועצת חבר הלאומים דרושה לכל שינוי בתנאי המנדט הזה.

המנדט הארצישראלי הכיר בקיומו של העם היהודי, בקשר ההיסטורי שבינו לבין ארץ ישראל ובזכותו של העם היהודי לשוב ולבנות בארץ ישראל את ביתו הלאומי. מצד אחד, יש בכתב המנדט משום הודאה ואישור, ומצד שני - הקניית זכות ומעמד. כיוון שהוא מודה בקיומו של עם ישראל ובקשר שלו לארץ ישראל - הוא מאשר עובדות קיימות ותוכנו כאן הוא הצהרתי. אך יש בו גם יסוד משפטי, הואיל והוא מקנה לעם ישראל, בתוקף המשפט הבינלאומי, את הזכות לשוב ולהקים את ביתו הלאומי במולדתו ומעניק לו בכך מעמד של נושא זכויות.

שאלות

1. ציינו והסבירו איזה מעמד פוליטי-משפטי קיבלה הצהרת בלפור לפי החלטות ועידת סן-רמו ולפי נוסח המנדט?
2. ההיסטוריון זאב לקויר מבהיר כי נוסח המנדט הארצישראלי "הותאם לאינטרסים היהודיים ותכליתו הראשית היתה לקדם הקמתו של בית לאומי יהודי". לפי אילו סעיפים בנוסח המנדט ניתן לבסס את האמור?
3. עיינו בסעיף 7 בנוסח המנדט והסבירו מדוע ייחסו חשיבות למקומות הקדושים ולחופש הגישה אליהם? **חוו דעתכם** ביחס לחשיבות הנושא גם בימינו.

גבולות ארץ ישראל עם אישור המנדט

קריעת עבר הירדן מארץ ישראל המנדטורית: ב־1922 ניתקו הבריטים את עבר הירדן המזרחי מארץ ישראל והפכו טריטוריה זו לישות מדינית נפרדת מארץ ישראל ההיסטורית, בחסותה של בריטניה.

קריעת עבר הירדן מארץ ישראל

כינון מוסדות פוליטיים של היישוב

בשנים הראשונות לאחר שהשתחררה הארץ מעול השלטון התורכי, החל היישוב העברי בארץ ישראל לארגן מחדש את חייו הפנימיים. ההתארגנות נערכה במסגרת **"כנסת ישראל"** – מסגרת המייצגת את מכלול בני היישוב היהודי בארץ, שבחרו להצטרף למסגרת זו (ההצטרפות ל"כנסת ישראל" היתה וולונטרית). חברי כנסת ישראל ערכו ב-1920 את הבחירות הראשונות ל**אספת הנבחרים** – הנציגות הנבחרת של **"כנסת ישראל"**. מתוך אספת הנבחרים נבחר הוועד הלאומי כרשות המבצעת של אספת הנבחרים. במסגרת **"כנסת ישראל"** הוקמה גם הרבנות הראשית, שתפקידה היה לפקח על החיים הדתיים ועל לשכות הרבנות המקומיות ולשמש גם כבית דין עליון לכל ענייני המשפט הדתי בקרב היישוב. היישוב היהודי בארץ התקיים כמערכת אוטונומית ומוסדותיו תיפקדו כ**"מדינה שבדרך"**, כפי שמסביר ההיסטוריון יגאל עילם:

כמעט כל המערכות החיוניות של החברה היהודית – בכלל זה הכלכלה, החינוך, הבריאות והביטחון – נוהלו על ידי היישוב ומוסדותיו, ללא מעורבות ניכרת של הממשל הבריטי. ממשלת המנדט היתה ממונה על המסגרת החוקית שאיפשרה את הפעילות הציונית המגוונת בארץ ישראל, על הסדר הציבורי והביטחון, ועל תשתית התחבורה והתקשורת; היא קבעה, אמנם, את ממדי העלייה היהודית לארץ ואת מדיניות רכישת הקרקעות, דבר שקבע בפועל את ממדי ההתיישבות היהודית; אך לאורך זמן, עד לספר הלבן של 1939, לא היה פער בלתי נסבל בין יכולת הפעולה העצמית של המערכת היישובית והציונית, לבין המגבלות הפוליטיות שהוטלו עליה מטעם שלטון המנדט... כל אימת שהסתמן פער ממשי בין האינטרסים החיוניים של היישוב לבין המגבלות שהוטלו עליו מטעם ממשלת המנדט, נפרצה אותה גדר לגאלית שבמסגרתה נבנה הבית הלאומי תוך שיתוף פעולה עם ממשלת המנדט. הפְּרָצוּת העיקריות נבעו בשלושה תחומים: ביטחון היישוב, העלייה וההתיישבות. שלושה תחומים אלה היו, ללא ספק, התחומים החשובים ביותר בחיי היישוב היהודי בארץ.

קודם כול יש להבין את משמעות עקרון הִלְגָּלוּת, שהיה מונח ביסוד שיתוף הפעולה בין הציונות לבין ממשלת המנדט. השוני המכריע בין משטר המנדט הבריטי לבין המשטר העות'מאני שקדם לו, מנקודת הראות הציונית, התבטא בזה שתחת שלטון המנדט זכה המפעל הציוני בארץ ישראל למעמד לגאלי.

ממשלת המנדט הכירה לא רק בסטאטוס האזרחי של התושבים היהודיים, שנמצאו בארץ בזמן הכיבוש (ביחד עם התושבים הערבים), אלא גם בסוכנות היהודית הפועלת, כביכול, מטעם יהדות העולם למען פיתוחו ובנייתו של בית לאומי יהודי בארץ ישראל.

טבעו של כל שלטון, אפילו הוא שלטון מכוח כיבוש, לבסס עצמו מערכת לגאלית כמערכת חוק. החוק בא להבטיח יציבות, סדר, ביטחון, כתנאים הכרחיים לקיום משותף של הבריות. הלגאליות קשורה קשר הדוק בלגיטימיות של השלטון. הלגיטימיות היא בבחינת הצדקת השלטון כמסגרת המאפשרת ביטחון, יציבות וסדר. הצדקה זו מכוונת להשמיט את הקרקע מתחת לכל ניסיון של ערעור השלטון בכוח הזרוע. אלמלא היה השלטון מוצג כמערכת חוק, היה משולל לגיטימיות וחשוף לניסיונות של חתירה תחתיו.

הלגיטימיות של השלטון הבריטי בארץ-ישראל הייתה מבוססת לא על עובדות הכוח שנקבעו במלחמת העולם הראשונה, כי אם על אמנת חבר הלאומים ועל המנדט שקיבלה ממשלת בריטניה מחבר הלאומים לנהל את ענייניה של ארץ ישראל ולהכשיר אותה לקראת עצמאות. לעובדה זו נודעה משמעות כפולה ומכופלת בהקשר הציוני; שכן המנדט שניתן לבריטניה הכיל הוראה מפורשת לקיים את האמור בהצהרת בלפור ולהביא להקמתו של בית לאומי יהודי בארץ ישראל.

הלגיטימיות של המפעל הציוני היתה קשורה אפוא בלגיטימיות הבינלאומית של שלטון המנדט. בחסות שלטון זה יכול היה הבית הלאומי היהודי להתפתח באופן לגיטימי, בלא להיחשף להאשמות הערביות שביקשו לזהות את הציונות עם הקולוניאליזם האירופי. לא ייפלא, על כן, שהאינטרס העליון של המדיניות הציוניות בתקופת המנדט היה לשתף פעולה עם משטר המנדט ולדאוג לכך שמשטר זה יימשך עד שיושלם בניינו של הבית הלאומי, או למצער, עד שיווצר רוב יהודי בארץ ישראל, ואז ניתן יהיה להגשים - באופן לגיטימי - את חזון המדינה היהודית בכל שטח המנדט הארץ ישראלי.

(יגאל עילם, "יישוב מאורגן ושאלת הלגיטימיות",

בתוך: מקימים מדינה - דיון במהלכים וברעיונות שהיוו את תשתית המדינה שבדרך,

הוצאת הקיבוץ המאוחד והוצאת רכס, עמ' 244)

שלטון המנדט הבריטי נמשך עד 1948. בתקופת השלטון הבריטי גדל היישוב היהודי בארץ פי אחד-עשר, אחוז היהודים בקרב האוכלוסייה עלה מ-9 ל-33, ומספר נקודות היישוב החקלאיות עלה מ-44 ל-302. היישוב זכה לתשתית כלכלית ופוליטית שתיפקדה למעשה כ"מדינה שבדרך".

שאלות

1. כיצד מבטא ארגונו העצמי של היישוב העברי בארץ ישראל את אופיו כ"מדינה שבדרך"?
2. ציינו והסבירו על פי קטע אילו יסודות לקיומה של מדינה התקיימו ב"מדינה שבדרך" של היישוב העברי בארץ ישראל?

"הבעיה הארצישראלית" ורעיון חלוקת הארץ

למן ראשית שנות ה-20 היה כל גל עלייה מלווה בהתפרצות מעשי איבה מצד הערבים. מהומות אלה כונו בפי הבריטים בשם "הפרעות סדר" ובפי היהודים בשם "מאורעות". ב-1920 פרצו מאורעות בירושלים, וב-1921 פרצו מאורעות ביפו והן התפשטו לעבר מקומות אחרים בארץ, ב-1929 פרצו "מאורעות תרפ"ט" שבהם נהרגו 160 יהודים, בעיקר בערים המעורבות, וב-1936 פרצו מאורעות דמים שהלכו ובאו בגלים אחדים עד שנת 1939. מאורעות אלה היו שונים מן הקודמים להם בהיקפם, בעוצמתם ובארגונם ונמשכו גם תקופה ארוכה יותר, ונקראו בפי הערבים "המרד הערבי".

הבריטים חשו עצמם נתונים ללחץ כפול. מצד אחד לחצו עליהם היהודים, בתנועה הציונית העולמית ובארץ, לקיים את התחייבויותיהם על פי הצהרת בלפור והמנדט של חבר הלאומים, לסייע להקמת הבית הלאומי היהודי ולהקל על העלייה לארץ ועל ההתיישבות בה. מצד שני לחצו עליהם הערבים לסגור את שערי הארץ לפני עלייה יהודית ולמנוע העברת אדמות ערביות לבעלות יהודית. האלימות כלפי היהודים בארץ, באה גם כדי להפגין את התנגדותם של הערבים להמשך בניינו של הבית הלאומי היהודי.

בעקבות פרוץ מאורעות 1936 וכדי למצוא פתרון מדיני לשאלת היחסים בין יהודים-ערבים-בריטים, מינתה הממשלה הבריטית ועדת חקירה ממלכתית, שכונתה "ועדת פיל", על שם היושב ראש שלה. מסקנותיה של ועדת פיל התפרסמו ביולי 1937. בסכמה את טענות שני הצדדים, תוך התייחסות מעמיקה למהותה של הבעיה הארצישראלית, קבעה הוועדה כי "סכסוך שאינו ניתן לדיכוי פֶּרֶץ בין שתי עדות שאין כל דבר משותף ביניהן... לא האידיאלים הלאומיים של הערבים ולא האידיאלים הלאומיים של היהודים מאפשרים התחברות לשם שירות מדינה אחת". מתוך כך הגיעה ועדת פיל למסקנה כי רק חלוקת הארץ בין שני העמים והקמת מדינה ערבית ומדינה יהודית בכל אחד משני החלקים - ונוסף עליהן אזור מנדט בריטי - יביאו שלום לארץ ישראל.

ועדת פיל ראתה בחלוקה פשרה צודקת עבור שני העמים. היא הזכירה את הפתגם האנגלי האומר כי "טובה מחצית הכיכר מאפס לחם", וביקשה להדגיש בכך, כי היתרונות של החלוקה מכריעים את חסרונותיה.

תכנית החלוקה של ועדת פיל, 1937

מדינה יהודית - משתרעת על פני כחמישית משטחה של ארץ ישראל מערבית לירדן, וכוללת את הגליל, עמק יזרעאל, עמק בית שאן, ושפלת החוף עד באר טוביה בדרום.

מדינה ערבית - כוללת את מרבית שטחיה הנותרים של ארץ ישראל המערבית.

שטח מנדט בריטי - כולל את ירושלים ובית לחם וסביבותיהן וכולל את המקומות הקדושים ליהדות, לנצרות ולאסלאם, ומתחבר בפרוזדור עם נמל יפו.

העברת אוכלוסין - תכנית החלוקה של ועדת פיל כללה המלצה לבצע העברת אוכלוסין (transfer) בין המדינות כדי להבטיח "אחידות לאומית" (הכוונה הייתה בעיקר להעביר ערבים מהשטח של המדינה היהודית כדי לאפשר רוב יהודי בתחומי המדינה היהודית).

שאלות

1. מאילו בחינות ניתן לראות בהצעת החלוקה של ועדת פיל מפנה היסטורי?
2. מדוע העריכה ועדת פיל שחלוקת ארץ ישראל לשתי מדינות עשויה לפתור את הסכסוך בין שני העמים? **חוו דעתכם:** האם חלוקה טריטוריאלית יכולה להיות הדרך העיקרית לפתרון סכסוך טריטוריאלי-לאומי?

מחלוקה ל"ספר לבן" (1939)

התכנית לחלק את ארץ ישראל נתקבלה בהתנגדות נמרצת על ידי ערביי ארץ ישראל ועל ידי חוגים רחבים בעולם הערבי, שראו ברעיון החלוקה הכרה בזכותם של היהודים על הארץ, וזאת בניגוד לעמדתם שבארץ ישראל צריכה לקום מדינה ערבית בלבד. ביישוב היהודי ובתנועה הציונית החל ויכוח חריף על תכנית החלוקה. הרוב הגדול שלל את תכנית החלוקה ואולם המיעוט נטה לקבלה בשינויים טריטוריאליים. בפברואר 1939 כינסה ממשלת בריטניה "ועידת שולחן עגול" במטרה להשיג הבנה בין הצדדים. הוועידה הסתיימה בכישלון. עם כישלון הוועידה פירסמה ממשלת המנדט את ה"ספר הלבן" של מקדונלד, שקבע כי בתוך 10 שנים יש להקים מדינה ארצישראלית עצמאית, שבה לא יעלה מספר היהודים על שליש מכלל האוכלוסייה, וזכותם לרכוש בה קרקעות תהיה מוגבלת. מדיניות ה"ספר הלבן" משנת 1939 שימשה בסיס למדיניותה של בריטניה בארץ ישראל בכל תקופת מלחמת העולם השנייה (1939-1945) ולאחריה.

המאבק נגד בריטניה להקמת מדינה עברית, 1945-1947

לאחר תום מלחמת העולם השנייה התברר עד מהרה, **כי לא תהיה לתנועה הציונית וליישוב העברי כל דרך, אלא לחדש בכל היקפו את המאבק, לרבות המאבק המזוין, למען כינון מדינה עצמאית בארץ ישראל.**

פרשת דרכים שהגיע אליה העולם עם תום המלחמה, עת הועמד גורל עמים וארצות להכרעה מחדש, זימנה לעם היהודי שעת כושר היסטורית יחידה במינה להשמיע בתוקף את תביעתו לעצמאות. עם התפרקות חבר הלאומים והקמת ארגון האומות המאוחדות (האו"ם) ממילא עלתה על הפרק בעיית מעמדו הבינלאומי של המנדט הארצישראלי. היה ברור כי במוקדם או במאוחר עתידה השאלה לבוא לפני ארגון האומות המאוחדות.

בו בזמן - השואה הציגה קבל העולם כולו את גורלו הטרגי של עם ללא ארץ, וחיזקה את החלטת התנועה הציונית להיחלץ למאמץ עליון לשם מימוש תביעת העם היהודי לריבונות. משנכזבו התקוות בתנועה הציונית להגיע לידי פשרה עם אנגליה לשם קידום המפעל הציוני, עמדו היישוב העברי והתנועה הציונית, בפני הכרח להחליט על מאבק בשלטון הבריטי, כזה שיכלול אפילו הפעלת כוח מזוין.

ארבעה היו שטחי המאבק, ורק בארבעתם יחד ניתן הביטוי השלם למלחמת היישוב לעצמאותו. **הראשון**, התבצע במפעל ההעפלה, שתכליתו היתה להעלות לארץ פליטי השואה, לחזק את היישוב מבחינה דמוגרפית ולעורר את דעת הקהל הבינלאומית נגד המדיניות הבריטית. **השני**, מצא את

ביטוי בהתיישבות באזורי הארץ האסורים להתיישבות. השלישי, בפעילות צבאית ובפגיעות ישירות במתקנים חיוניים לשלטון – לשם סיוע להעפלה ולשם ערעור מעמדו של השלטון. והרביעי, פעילות מדינית מקפת – לגייס בעולם גורמים מדיניים לעזרת הציונות וללחוץ על בריטניה להסתלק מהמנדט.

העברת בעיית ארץ ישראל לאו"ם והחלטת האו"ם לחלוקת ארץ ישראל (החלטה 181)

בפברואר 1947 הודיעה בריטניה כי הואיל והשיחות שנוהלו עם מנהיגי הערבים והיהודים לא הובילו להסדר מוסכם בשאלת ארץ ישראל, ומכיוון שאין בסמכותה להעניק את הארץ ליהודים או לערבים או לחלקה ביניהם, הרי הדרך היחידה שנותרה לה היא להעביר את הבעיה להכרעת האו"ם. לפי בקשתה של בריטניה נועד כנס מיוחד של עצרת האו"ם לאפריל 1947 לשם דיון בשאלת ארץ ישראל. בעצרת זו הוחלט על הקמת ועדת חקירה מיוחדת.

בראשית ספטמבר 1947 הגישה ועדת האו"ם את המלצותיה.

ביום 29 בנובמבר 1947 קיבלה עצרת האו"ם ברוב של 33 נגד 13 (10 נמנעו) את החלטתה ההיסטורית, החלטה מס' 181, שאישרה את המלצות רוב חברי ועדת האו"ם.

החלטת החלוקה כללה המלצות בדבר סיום המנדט, חלוקת הארץ, מתן עצמאות למדינה יהודית ולמדינה ערבית, קביעת גבולותיהן של המדינה היהודית והמדינה הערבית, וקביעת שלבי ההכנה לקראת העצמאות והחוקה והממשל העתידיים של ארץ ישראל.

לשטח המדינה היהודית הוקצו הגליל המזרחי, עמק יזרעאל, שפלת החוף, ובסך הכול 55% משטח ארץ ישראל המערבית. לשטח המדינה הערבית הוקצו הגליל המערבי, האזור ההרי בשומרון ויהודה ושפלת החוף מאשדוד עד לגבול מצרים, ובסך הכול 45% משטח ארץ ישראל המערבית.

תכנית החלוקה קובעת איחוד כלכלי של שתי המדינות, היהודית והערבית. האיחוד הכלכלי של ארץ ישראל יכלול: א. ברית מכס; ב. שיטת מטבע משותפת הקובעת שער חליפין אחד ויחיד למטבע זו; ג. הנהלתם של מסילות הברזל, הכבישים בין מדינה למדינה ושירותי הדואר, הטלפון והטלגרף, נמלי הים והאוויר – בדרך התועלת המשותפת וללא הפליה; פיתוח כלכלי משותף; גישה ללא הפליה לאספקת המים והכוח עבור שתי המדינות וקריית ירושלים. מועצה כלכלית משותפת תפעל להגשמת האיחוד הכלכלי.

תוכנית החלוקה עוסקת גם בשמירת המקומות הקדושים ובהבטחת זכויות דתיות וזכויות המיעוטים. לכול מדינה עתידה להיקבע חוקה דמוקרטית על ידי אסיפה מכוננת.

תכנית החלוקה קובעת שירושלים תאוגן כגוף נפרד, מחוץ לתחומן של שתי המדינות, שינוהל בידי מועצת נאמנות מטעם האו"ם. בראשה יעמוד מושל מטעם מועצת הנאמנות ולא יהיה יהודי או ערבי ולא אזרח של אף אחת מהמדינות שבארץ ישראל. תושביה ייהנו מחופש דת, פולחן וחינוך. בתום עשר שנים של משטר נאמנות יעריך משאל עם כדי להכריע בדבר עתידו המדיני של האזור.

מפת החלוקה של האו"ם, 29 בנובמבר 1947

אחת הבעיות שניצבו בפני הצעת החלוקה של ועדת האו"ם היתה כיצד לבצע חלוקה שתבטיח רצף טריטוריאלי של המדינה היהודית שיתאים לתחומי ההתיישבות היהודית. הפתרון המקורי שהוצע היה "נקודות השקה", שבהן יתחברו ביניהם שטחים נפרדים של המדינה היהודית ושל המדינה הערבית, בקודקודיהם של משולשים: **אחד** ליד עפולה, שבו ייפגשו האזור הערבי שבמרכז הארץ עם האזור הערבי שבמרכז הגליל והאזור היהודי של עמק יזרעאל המזרחי והגליל המזרחי, עם האזור היהודי שבקרבת החוף. **והשני** - בקרבת אשקלון, שבו ייפגשו האזור הערבי של עזה עם האזור הערבי של מרכז הארץ והאזור היהודי של מישור החוף עם האזור היהודי של הנגב.

שאלה

- הקריקטורה מציגה את דוד בן גוריון - מנהיגו של היישוב ולימים ראש הממשלה הראשון של מדינת ישראל מול מפת החלוקה של האו"ם. **שערו:** אילו מחשבות עוברות בראשו של דוד בן גוריון על פי הפריטים המצוירים בקריקטורה?

ממשלת בריטניה קבעה את 15 במאי 1948 כתאריך הפינוי הסופי של כל כוחותיה מארץ ישראל וסיום המנדט.

הנהגת היישוב והתנועה הציונית קיבלה את החלטת החלוקה של האו"ם. המנהיגים הערבים - של ערביי ארץ ישראל ומדינות ערב, דחו את החלטת החלוקה של האו"ם. ערביי הארץ פתחו מיד במאבק מזוין. כבר בליל 29 בנובמבר 1947 נפתחה מלחמת העצמאות, והיישוב העברי בארץ ישראל נאלץ להקנות בדם ובעופרת תוקף להחלטה של עצרת האו"ם.

מלחמת העצמאות, 1947-1949

נהוג לקרוא למלחמה, שהיישוב העברי בארץ ישראל נלחם לשם הבטחת חירותו ועצמאותו ולשם הבטחת עצם קיומו, ואשר התנהלה נגד ערביי ארץ ישראל ונגד מדינות ערב בשנים 1949-1947 - **"מלחמת העצמאות"**. יש הקוראים לה גם **"מלחמת השחרור"**, אולם כבר בשנת 1948 התנגדו לשם זה. למונח "מלחמת השחרור" יש משמעות היסטורית מוגדרת ויש לו אופי ברור; "מלחמת שחרור" היא מלחמה שבה נלחם עם להסיר מעליו את עולו של כובש זר שכבש את ארצו, והוא מבקש להשתחרר משלטונו. מלחמתו של היישוב העברי לא היתה מלחמה כזאת, שהרי המאבק לא היה בבריטים. "מלחמת העצמאות" או "מלחמת הקוממיות" הוא השם ההולם אותה ביותר, שכן עצמאותה המדינית של מדינת ישראל היתה התוצאה העיקרית שלה.

שלבי המלחמה:

מציינים שתי תקופות עיקריות במלחמת העצמאות: **התקופה הראשונה** תחילתה ב־30 בנובמבר 1947, למחרת החלטת האו"ם על חלוקת ארץ ישראל וסיומה בגמר המנדט הבריטי, ב־14 במאי 1948, ה' באייר תש"ח, עם סיום הפינוי של הצבא הבריטי, ההכרזה על הקמת המדינה וראשית פלישת צבאות ערב הסדירים - תקופה זו של המלחמה מתאפיינת בלחימה של היישוב העברי וכוחות המגן שלו בכוחות המזוינים של האוכלוסייה הערבית הארצישראלית, שהסתייעו בכוחות מתנדבים בלתי סדירים ממדינות ערב. **התקופה השנייה** התחילה למחרת אותו יום ונסתיימה עם חתימת הסכם שביתת הנשק עם סוריה ב־20 ביולי 1949. בתקופה זו נלחמו כוחות המגן של ישראל, שנקראו מ־30 במאי 1948 ואילך "צבא הגנה לישראל" (צה"ל), בעיקר בצבאות של המדינות החברות בליגה הערבית - צבאות מצרים, עיראק, ירדן, סוריה ולבנון, שפלשו לארץ ישראל למחרת סיום הפינוי הבריטי ונסתייעו בגייסות של מתנדבים מסעודיה, לוב ותימן.

מגמתם המוצהרת של הערבים בתקופה הראשונה למלחמה היתה לסַכֵּל את החלטת החלוקה של האו"ם ולמנוע הקמתה של מדינה יהודית בחלק כלשהו משטחה של ארץ ישראל; ובתקופה השנייה - למוטט את המדינה אשר אך זה הוקמה.

מלחמת העצמאות היתה **מלחמה ממושכת**; היא נמשכה כשנה ושבעה חודשים עד חתימת הסכם שביתת הנשק עם מדינות ערב בשנת 1949.

הסכמי שביתת הנשק

במשך כל חודשי המלחמה לא פסק האו"ם מניסיונות התיווך של הצדדים במטרה להגיע לפתרון מדיני.

ההישגים הצבאיים של ישראל והלחץ הבינלאומי אילצו את המדינות הערביות, כל אחת בנפרד, להיכנס למשא ומתן על הסדר שביתת נשק, וכפי שציין משה שרת, שר החוץ דאז של ישראל, "בבררה בין שלום של קבע לבין שביתת נשק ללא מועד של סיום היתה שביתת הנשק בשביל הערבים הרע במיעוטו ואילו בשביל ישראל - הסתפקות במועט". לפי המשפט הבינלאומי שהיה נהוג עד מלחמת העולם השנייה, נחשבו הסכמי שביתת נשק להפוגות זמניות בלחימה שאינן מבטלות את מצב המלחמה מעיקרו. אולם מאז הוקם האו"ם חל שינוי עמוק בתפיסה זו, ומלחמות רבות הסתיימו בהסכמי שביתת נשק ולא הומרו בחוזי שלום רשמיים שנים רבות.

המשא ומתן לשביתת נשק החל בינואר 1949 והסתיים ב־20 ביולי 1949 בחתימה על הסכמי שביתת נשק; ההסכם הראשון נחתם עם מצרים, ולאחריה עם לבנון, ירדן וסוריה.

הסכם שביתת הנשק עם מצרים: לפי הסכם זה כל שטח הנגב נכלל בתחומה של מדינת ישראל, רצועת עזה נמסרה לשליטתה של מצרים.

הסכם שביתת הנשק עם לבנון: הוסכם כי הגבול הבינלאומי - מראש הנקרה עד לאזור מטולה - ישמש כקו שביתת הנשק.

הסכם שביתת הנשק עם ירדן: הוסכם שהגבול המנדטורי מים המלח ועד אילת ישמש כקו שביתת נשק. הנגב כולו יישאר בידי ישראל, כל אזור יהודה ושומרון (הגדה המערבית) יישאר בשליטת ירדן, שטח ואדי ערה יימסר לישראל תמורת ויתור לירדן על שטחים מסוימים בסביבות הרי חברון, וירושלים תהיה מחולקת.

הסכם שביתת הנשק עם סוריה: הוסכם על קו ההפוגה (קו הגבול בין כוחות ישראל וסוריה עם סיום הקרבות) כקו שביתת הנשק ועל כינון אזורים מפורזים בינו לבין קו הגבול הבינלאומי (סוריה הכירה בגבול הבינלאומי וישראל הסכימה לפירוז השטחים שממזרח לחולה ולכנרת).

בהסכמי שביתת הנשק הוסכם שקווי שביתת הנשק הם זמניים, ותקפים עד חתימת חוזי שלום. הקו סומן במפות בצבע ירוק ומכאן כינויו - **הקו הירוק**.

בהסכמי שביתת הנשק נקבע שהם נחתמו על מנת "להקל על המעבר מן ההפוגה לשלום של קבע בארץ ישראל". בישראל היו הסכמי שביתת הנשק מלווים בהנחה ובציפייה כי אחריהם יבואו הסכמי שלום, שיפתחו עידן חדש בתולדות ישראל-ערב. הסכמים אלה לא קידמו מטרה זו, אולם העניקו לישראל רגיעה ביטחונית ואפשרות להשקיע מאמצים בקליטת גלי עלייה גדולים ולשקוד על פיתוח חברתי וכלכלי.

בין גבולות החלטת החלוקה של האו"ם לגבולות הסכמי שביתת הנשק:

גבולות החלוקה של האו"ם

גבולות הסכמי שביתת הנשק
(שטח מדינת ישראל)

הקמת מדינת ישראל – התמורה החברתית והכוליטית

הקמת מדינת ישראל ב־1948 היתה לא רק מאורע מדיני והיסטורי מן הדרגה הראשונה, אלא אף נקודת מפנה בהתפתחות המבנה החברתי של היישוב. התוצאה החשובה ביותר באשר למבנה המוסדי של היישוב היתה העובדה שהוא הפך לחברה מוגדרת המזוהה עם מדינה ריבונית, וחדל להיות חלק של חברה רחבה יותר, משולשת: מנדטורית, יהודית וערבית.

המסורת הפוליטית ואף דפוסי הפעולה של הגופים שקדמו למדינה המוסדות הציוניים ומוסדות היישוב – הטביעו חותמם על מוסדותיה של המדינה, והפרלמנטריזם הישראלי, בדרך שבה התגבש, לרבות שיטת הבחירות, נקב במידה רבה ממסורת הקונגרס הציוני ומאספת הנבחרים של היישוב העברי בארץ ישראל. מבחינה פוליטית התבטא הדבר בהמשכיות, ישירה ועקיפה, של המוסדות ובפרט של המפלגות, שקוויהן הבסיסיים לא נשתנו תקופה ארוכה לאחר קום המדינה, לרבות השפעותיהן של מחלוקות-עבר על גישות בהווה. מבחינה פרוסונלית המשיכו האישים שבהנהגה בפעולתם. מתוך 72 נציגי ארץ ישראל בקונגרס הציוני ה־27 (1946) היו לפחות 30 חברי אספת הנבחרים הרביעית; מתוך אותם 72 היו לפחות 38 חברי הכנסת הראשונה במדינת ישראל, ומתוך 171 חברי אספת הנבחרים הרביעית היו 55 חברי הכנסת הראשונה, מהם 27 ותיקי אספת הנבחרים, שהתמידו בה למן האסיפה הראשונה ואילך.

הקמת המדינה בתוך כדי מלחמה, ואיבתן הנמשכת של המדינות הערביות לישראל, הוסיפו ממד משמעותי להשתייכות ולהזדהות העצמית של החברה היהודית במדינת ישראל. ההכרה המתמדת באיום ביטחוני, הרגישות לסכנות חוץ, הצורך בדריכות מתמדת, כל אלה הביאו להעמדתם של שיקולי הביטחון בראש סדרי העדיפויות. במקביל נדרשה המדינה הצעירה לרתום את מסגרותיה המוסדיות השונות יותר ויותר לצרכיה ולבעיותיה של האוכלוסייה המתפתחת והמתרחבת.

פרק 3

הכרזת העצמאות והקמת מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית

הכרזת העצמאות של מדינת ישראל היא המסמך ההצהרתי שמעיד על הקמת מדינת ישראל, והמסמך המכונן של מדינת ישראל. בתודעה הלאומית הישראלית נחשבת הכרזת העצמאות למסמך יסודי, ולמגילת עקרונות, המתווה את יעדיה האידאולוגיים של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית.

א. רקע היסטורי: המעבר מיישוב למדינה והקמת מדינת ישראל

על רקע התגברות המתיחות בארץ ישראל, התאחדו הנהלת הוועד הלאומי והנהלת הסוכנות היהודית במרץ 1948 והקימו גוף ייצוגי - פרלמנטרי, שנקרא **"מועצת העם הזמנית"**. לגוף זה התווספו אישים מגופים שונים ביישוב שלא היו שייכים לאחד משני המוסדות האלה. מספר חברי מועצת העם הזמנית הגיע ל-37 (הל"ז), ולשם ייעול העבודה נבחרו מתוך המועצה 13 אישים (הי"ג), שהיוו את **"מנהלת העם הזמנית"** - גוף ביצועי להנהגת היישוב בראשות דוד בן גוריון.

במהלך החודשים אפריל - מאי 1948 התלבטה הנהגת היישוב האם להכריז על הקמת המדינה מיד עם סיום המנדט הבריטי או לדחות את ההחלטה, זאת על רקע הנסיבות המדיניות הבינלאומיות והנסיבות הפוליטיות והצבאיות שהיו קשורות לחשש מפני פלישה של צבאות ערב. דוד בן גוריון היה איתן בדעתו שהסיכויים שווים לסיכונים, ולכן צריך להסתכן. אין לסגת מן ההחלטה, אף לא לשנותה או לדחותה. דחייה עלולה לגרום להחמצת ההזדמנות ההיסטורית להקים את המדינה היהודית.

חברי מועצת העם הזמנית החליטו באפריל 1948 לעשות את ההכנות הסופיות להקמת מדינת ישראל ביום סיום המנדט, ולא להחמיץ שעה היסטורית זו שניתנה לעם היהודי. ביטוי להלך רוחות זה נתן חיים וייצמן בזיכרונותיו:

...ברור היה לי כי כל נסיגה היא הרת אסון. כמו בעבר, כן גם עתה, היתה לפנינו רק דרך אחת - ליצור עובדות ולבנות על יסודן. מעולם לא ניתנה עצמאות לעם; היא נכבשה ולאחר שנכבשה היה צורך להגן עליה. ואשר ליחס ממשלת ארצות הברית, הרגשתי כי רבים מאלה המייעצים לנו להתעלם מהחלטת האו"ם לטובתנו ולהסתלק מעצמאותנו מתוך זלזול, יכבדו אותנו יותר אם לא נקבל את הצעתם. בטוח הייתי, שאם ניקח את גורלנו בידנו, יקבל העם האמריקני ברצון את תוקף החלטתנו ויראה במאבקנו המצליח לעצמאות בְּבֹאָה של שחרורו הלאומי לפני קרוב למאתיים שנה...

ועדת חמישה מטעם מנהלת העם הזמנית, ניסחה את ההכרזה על הקמת מדינת ישראל - מגילת העצמאות.

ביום שישי, ה' באייר תש"ח, 14 במאי 1948, הוכרז רשמית על הקמת מדינת ישראל. יום ההכרזה על הקמת המדינה ב-ה' באייר תש"ח נקבע - על פי התאריך העברי - בחוק יום העצמאות, תש"ט-1949, כחג הלאומי של מדינת ישראל.

ה' באייר תש"ח (14 במאי 1948):
דוד בן גוריון קורא באוזני מועצת העם את
הכרזת העצמאות

ב. נוסח הכרזת העצמאות

אפשר לחלק את ההכרזה לחמישה חלקים עיקריים:

א. החלק ההיסטורי - סקירה תמציתית של ההיסטוריה של עם ישראל בארץ ישראל ובארצות פזוריו, הישגיו, סבלותיו ותלאותיו בכל הזמנים ובזמננו. חלק זה מסתיים במשפט "זוהי זכות הטבעית של העם היהודי להיות ככל עם ועם העומד ברשות עצמו במדינתו הריבונית".

בארץ ישראל קם העם היהודי, בה עוצבה דמותו הרוחנית, הדתית והמדינית, בה חי חיי קוממיות ממלכתית, בה יצר נכסי תרבות לאומיים וכלל אנושיים והוריש לעולם כולו את ספר הספרים הנצחי.

לאחר שהוגלה העם היהודי מארצו בכוח הזרוע שמר לה אמונים בכל ארצות פזוריו, ולא חדל מתפילה ומתקווה לשוב לארצו ולחדש בתוכה את חירותו המדינית.

מתוך קשר היסטורי ומסורתי זה חתרו היהודים בכל דור לשוב ולהיאחז במולדתם העתיקה; ובדורות האחרונים שבו לארצם בהמונים, וחלוצים, מעפילים ומגנים הפריחו נשמות, החיו שפתם העברית, בנו כפרים וערים, והקימו יישוב גדל והולך השליט על משקו ותרבותו, שוחר שלום ומגן על עצמו, מביא ברכת הקדמה לכל תושבי הארץ ונושא נפשו לעצמאות ממלכתית.

בשנת תרנ"ז (1897) נתכנס הקונגרס הציוני לקול קריאתו של הוגה חזון המדינה היהודית תיאודור הרצל, והכריז על זכות העם היהודי לתקומה לאומית בארצו.

זכות זו הוכרה בהצהרת בלפור מיום ב' בנובמבר 1917 ואושרה במנדט מטעם חבר הלאומים, אשר נתן במיוחד תוקף בין-לאומי לקשר ההיסטורי שבין העם היהודי לבין ארץ ישראל ולזכות העם היהודי להקים מחדש את ביתו הלאומי.

השואה שנתחוללה על עם ישראל בזמן האחרון, בה הוכרעו לטבח מיליונים יהודים באירופה, הוכיחה מחדש בעליל את ההכרח בפתרון בעיית העם היהודי מחוסר המולדת והעצמאות על ידי חידוש המדינה היהודית בארץ ישראל, אשר תפתח לרווחה את שערי המולדת לכל יהודי ותעניק לעם היהודי מעמד של אומה שוות זכויות בתוך משפחת העמים.

שארית הפליטה שניצלה מהטבח הנאצי האיום באירופה, ויהודי ארצות אחרות לא חדלו להעפיל לארץ ישראל, על אף כל קושי, מניעה וסכנה, ולא פסקו לתבוע את זכותם לחיי כבוד, חירות ועמל-ישרים במולדת עמם.

במלחמת העולם השנייה תרם היישוב העברי בארץ את מלוא חלקו למאבק האומות השוחרות חירות ושלוש נגד כוחות הרשע הנאצי, ובדם חייליו ובמאמצו המלחמתי קנה לו את הזכות להימנות עם העמים מייסדי ברית האומות המאוחדות.

ב-29 בנובמבר 1947 קיבלה עצרת האומות המאוחדות החלטה המחייבת הקמת מדינה יהודית בארץ ישראל; העצרת תבעה מאת תושבי ארץ ישראל לאחוז בעצמם בכל הצעדים הנדרשים מצדם הם לביצוע ההחלטה. הכרזה זו של האומות המאוחדות בזכות העם היהודי להקים את מדינתו אינה ניתנת להפקעה.

זוהי זכותו הטבעית של העם היהודי להיות ככל עם ועם העומד ברשות עצמו במדינתו הריבונית.

ב. החלק המדיני-מעשי - ההכרזה על הקמת מדינת ישראל ומוסדות החקיקה והביצוע שלה:

לפיכך נתכנסנו, אנו חברי מועצת העם, נציגי היישוב העברי והתנועה הציונית, ביום סיום המנדט הבריטי על ארץ ישראל, ובתוקף זכותנו הטבעית וההיסטורית ועל יסוד החלטת עצרת האומות המאוחדות אנו מכריזים בזאת על הקמת מדינה יהודית בארץ ישראל, היא מדינת ישראל.

אנו קובעים שהחל מרגע סיום המנדט, הלילה, אור ליום שבת ו' באייר תש"ח, 15 במאי 1948, ועד להקמת השלטונות הנבחרים והסדירים של המדינה בהתאם לחוקה שתיקבע על ידי האספה המכוננת הנבחרת ולא יאוחר מ-1 באוקטובר 1948 - תפעל מועצת העם כמועצת מדינה זמנית, ומוסד הביצוע שלה, מנהלת העם, יהווה את הממשלה הזמנית של המדינה היהודית, אשר תיקרא בשם ישראל.

ג. החלק ההצהרתי - קביעת העקרונות שינחו את מדינת ישראל:

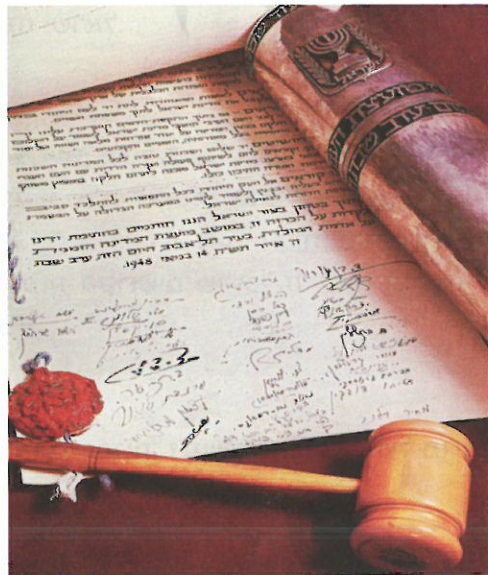
מדינת ישראל תהא פתוחה לעלייה יהודית ולקיבוץ גלויות; תשקוד על פיתוח הארץ לטובת כל תושביה; תהא מושתתת על יסודות החירות, הצדק והשלום לאור חזונם של נביאי ישראל; תקיים שוויון זכויות חברתי ומדיני גמור לכל אזרחיה בלי הבדל דת, גזע ומין; תבטיח חופש דת, מצפון, לשון, חינוך ותרבות; תשמור על המקומות הקדושים של כל הדתות; ותהיה נאמנה לעקרונותיה של מגילת האומות המאוחדות.

ד. החלק המדיני-אקטואלי - פנייה אל ארגון האומות המאוחדות, לתושבים הערבים של מדינת ישראל, למדינות ערב ולבני העם היהודי בתפוצות:

מדינת ישראל תהא מוכנה לשיתוף פעולה עם המוסדות והנציגים של האומות המאוחדות בהגשמת החלטת העצרת מיום 29 בנובמבר 1947 ותפעל להקמת האחדות הכלכלית של ארץ ישראל בשלמותה. אנו קוראים לאומות המאוחדות לתת יד לעם היהודי בבניין מדינתו ולקבל את מדינת ישראל לתוך משפחת העמים. אנו קוראים - גם בתוך התקפת הדמים, הנערכת עלינו זה חודשים - לבני העם הערבי תושבי מדינת ישראל לשמור על השלום וליטול חלקם בבניין המדינה על יסוד אזרחות מלאה ושווה ועל יסוד נציגות מתאימה בכל מוסדותיה, הזמניים והקבועים. אנו מושיטים יד שלום ושכנות טובה לכל המדינות השכנות ועמיהן, וקוראים להם לשיתוף פעולה ועזרה הדדית עם העם העברי העצמאי בארצו. מדינת ישראל מוכנה לתרום חלקה במאמץ המשותף לקידמת המזרח התיכון כולו. אנו קוראים אל העם היהודי בכל התפוצות להתלכד סביב היישוב בעלייה ובבניין ולעמוד לימינו במערכה הגדולה על הגשמת שאיפת הדורות לגאולת ישראל.

ה. החלק החותם את הכרזת העצמאות - הבעת אמונה בצור ישראל:

מתוך ביטחון בצור ישראל הננו חותמים בחתימת ידינו לעדות על הכרזה זו, במושב מועצת המדינה הזמנית על אדמת המולדת, בעיר תל אביב, היום הזה, ערב שבת, ה' באייר תש"ח, 14 במאי 1948.

חתימותיהם של חברי מועצת המדינה הזמנית על הכרזת העצמאות

"המדינה היהודית אשר תקרא בשם ישראל"

היתה התלבטות מה יהיה שם המדינה, והועלתה אפשרות לקרוא לה "מדינת יהודה". הטעם העיקרי לדחיית הצעה זו היתה העובדה שכתוצאה מכך היו כל אזרחי המדינה, בלי הבדל דת או לאום, נקראים אז "יהודים". כדי להימנע מכך, הן בגלל התחשבות בערבים והן משיקולים פנים-יהודיים, הוחלט לתת למדינה שם שיאפשר את ההבחנה בין זהות אזרחית לזהות דתית לאומית. גם השם שנבחר - "ישראל" - אינו ניטרלי. הוא מבטא קשר עמוק עם העם היהודי, אולם אין בו אותה "כפייה" לשונית, ההופכת את כל אזרחי המדינה ל"יהודים".

"מתוך ביטחון בצור ישראל הננו חותמים בחתימת ידינו לעדות על הכרזה זו"

בפסקה החותמת את הכרזת העצמאות, מופיע הביטוי "מתוך ביטחון בצור ישראל...". ביטוי זה התקבל כפשרה בין הדתיים לבין החילוניים בעניין אזכור שם האלוהים וההודיה לאלוהים, שבזכותו הגיע עם ישראל להקמת מדינתו.

הנציגים הדתיים דרשו לכלול את שם האלוהים ואת ההסתמכות המפורשת על ההשגחה האלוהית, ואילו הנציגים החילוניים התנגדו לאזכורו המפורש של האל במונחים הדתיים האורתודוקסיים המקובלים.

התקבלה הסכמה בדמות ההצהרה המליצית "מתוך ביטחון בצור ישראל". אף אחד מהמחנות לא חש שעמדותיו נדחו לחלוטין. המונח המעורפל והדו-משמעי אפשר לכל צד להעניק לו פירוש התואם את מערכת ערכיו. שעה שבעיני הדתיים צור ישראל הוא כמובן האל עצמו, הרי שבעיני החילוניים הוא מבטא את העם וכוחו, ונחשב לכינוי לא דתי לאלוהים.

שאלות לניתוח ולדין בתוכנה של הכרזת העצמאות

1. ציינו את המאורעות ההיסטוריים המוזכרים בהכרזת העצמאות.
2. החלק ההיסטורי נותן ביטוי לזכותו ההיסטורית של עם ישראל להקים מדינה יהודית בארץ ישראל. הסיקו לפי הכתוב, מהי **זכות היסטורית**? (שימו לב לצירוף המילים - "זכות", "היסטורית").
3. באילו פסקאות בחלק ההיסטורי ניתן ביטוי להצדקה הבינלאומית להקמת המדינה? **הסיקו** לפי הכתוב, מהי **הצדקה בינלאומית**?
4. החלק ההיסטורי מסתיים בקביעה כי "זוהי זכותו הטבעית של העם היהודי להיות ככל עם ועם העומד ברשות עצמו במדינתו הריבונית". **הסיקו** לפי הכתוב, מהי **זכות טבעית**? (שימו לב לפירושה של המילה "טבעית" ולמשמעותה).
5. כיצד משמשת הדגשת הזכות ההיסטורית, הטבעית וההצדקה הבינלאומית להקמת מדינת ישראל, אמצעי ללגיטימציה (הצדקה) "חיצונית" ו"פנימית" (לצורכי חוץ ולצורכי פנים) להקמת מדינת ישראל? מדוע **לדעתכם** נדרשה הצדקה להקמת מדינת ישראל?
6. במשפט הבינלאומי מוכרת זכות ההגדרה העצמית שמשמעותה הזכות שיש לעם לקבוע לעצמו את זהותו או מעמדו הפוליטי לרבות הקמת מדינה עצמאית משלו ולקדם על פי דרכו את התפתחותו הפוליטית, הכלכלית, החברתית והתרבותית. א. ציינו והסבירו כיצד הזכות להגדרה עצמית באה לידי ביטוי בהכרזת העצמאות. ב. כיצד לדעתכם מבטאות הזכות ההיסטורית, הטבעית וההצדקה הבינלאומית את הזכות להגדרה עצמית בהכרזת העצמאות?
7. הכרזת העצמאות מבחינה בין ערביי ישראל לבין ערביי המדינות הערביות השכנות. מה תוכן של הפניות לערבים לפי ההבחנה הזאת?
8. ציינו שתי התחייבויות של מדינת ישראל בהכרזת העצמאות כלפי אזרחיה הערבים, והסבירו מדוע החליטו אבות המדינה לתת להן ביטוי.
9. בסופה, פונה הכרזת העצמאות לעם היהודי: מהן התביעות המופנות לעם היהודי? ומהי, לדעתכם, משמעותן ההיסטורית והיהודית?
10. בעת ניסוחה של הכרזת העצמאות נתעוררה השאלה האם להכריז על גבולות המדינה. מדוע, **לדעתכם**, נמנעו אבות המדינה להכריז על גבולות המדינה בהכרזת העצמאות?
11. כיצד ראו אבות המדינה את מדינת ישראל כמדינה יהודית? כיצד מתבטאת ההתייחסות להקמת מדינת ישראל כמדינת לאום וכמדינת העם היהודי? (שימו לב בתוכן ההכרזה לזיקה למורשת היהודית, לזיקה לעם ולזיקה לארץ).
12. כיצד ראו אבות המדינה את מדינת ישראל כמדינה דמוקרטית? אילו עקרונות דמוקרטיים מקבלים ביטוי? כיצד אמורה המדינה לתפקד כמדינה דמוקרטית?
13. השוו בין החלטת החלוקה של האו"ם (החלטה 181) לבין הכרזת העצמאות על פי התבחינים (הקריטריונים) הבאים: רעיון מדינת הלאום היהודית, רעיון מדינת הלאום הערבית, גבולות המדינות, עקרונות דמוקרטיים. (ראו תוכנה של החלטת החלוקה של האו"ם באתר הכנסת - www.knesset.gov.il/process/docs/un_181).
14. **מטלה:** עיינו בכתבות ובידיעות בעיתונות היומית שבהן משתקפים החיים במדינה כיום. הבהירו וחוו דעתכם: מה במידע זה הולם או סותר את רוח הכרזת העצמאות?

15. מטלה: היכנסו לאתר האינטרנט courses.aviv.org.il/civil/module1/declare_1 ועיינו

בנוסחי הכרזת העצמאות של מדינות דמוקרטיות שונות בעולם – ארצות הברית, אירלנד, הודו, ניו זילנד. השוו בין הכרזת העצמאות של מדינת ישראל לבין הכרזת העצמאות של כל אחת מן המדינות הדמוקרטיות האחרות בנושאים הבאים: ההצדקות להקמת מדינה, הגדרת אופייה ודמותה של המדינה, עקרונות דמוקרטיים המקבלים ביטוי בהכרזה, יסודות או מאפיינים של לאומיות המופיעים בהכרזה. אפשר לבצע את המטלה בקבוצות. הכיתה תתחלק לקבוצות וכל קבוצה תבחן הכרזת עצמאות אחת. בסיכום, כל קבוצה תציג את עבודתה בכתב ובעל פה לפני הכיתה.

ג. מעמדה המשפטי של הכרזת העצמאות

החלק של הכרזת העצמאות, מן המילים "אנו מכריזים בזאת על הקמת מדינה יהודית בארץ ישראל", ועד המילים "אשר תיקרא בשם ישראל", מכיל הוראות מחייבות מבחינה משפטית, ואף שאינן בגדר של חוק, יש להן "ערך של חוק". מדובר בהוראות הקובעות את הקמת המדינה (כלומר, יצירת מסגרת פוליטית-משפטית), קביעת שם המדינה, קביעת זהותן והרכבן של הרשויות המרכזיות במדינה, וקביעת המועד של תחילת פעולתן. נוסף לכך, משנותיה הראשונות של מדינת ישראל הלכה והשתרשה התפיסה המשפטית המקובלת הרואה בהכרזת העצמאות מורה דרך בפירוש חוקי המדינה, מקור לפרשנות חוקים וכלי משפטי-פרשני שנועד לסייע ביציקת תוכן ובמתן משמעות ראויה להוראות בחוקי המדינה, כפי שמשתקף להלן בפסקי דין של בית המשפט הגבוה לצדק (בג"ץ):

אמנם, ההכרזה אין בה משום חוק קונסטיטוציוני הפוסק הלכה למעשה בדבר קיום פקודות וחוקים שונים או ביטולם, אך במידה שהיא "מבטאת את חזון העם ואת האני מאמין שלו"... מחובתנו לשים את לבנו לדברים שהוצהרו בה, בשעה שאנו באים לפרש ולתת מובן לחוקי המדינה... הלוא זו אקסיומה ידועה, שאת המשפט של עם יש ללמוד באספקלריה של מערכת החיים הלאומיים שלו...

(בג"ץ 73/53, חברת קול העם נגד שר הפנים)

אורח חייהם של אזרחי המדינה נקבע בה, ואת עקרונותיה חייבת כל רשות במדינה להניח לרגליה.

(בג"ץ 262/62, ישראל פרץ ואחרים נגד המועצה המקומית כפר שמריהו)

יש לפרש כל הוראת חוק בהתאמה עם עקרונותיה המנחים ולא בניגוד להם. ברם, כאשר קיימת הוראת חוק מפורשת של הכנסת, שאינה משאירה מקום לשום ספק, יש ללכת על פיה, הגם שאינה עולה בקנה אחד עם העקרונות שבהכרזת העצמאות.

(ע"א 450/70, אילן רוגוז'נסקי ואחרים נגד מדינת ישראל)

היא מהווה את מגילת הערכים של האומה... ממנה נגזרות זכויות, ועל פיה מתפרש כל חוק.

(בג"ץ 153/87, לאה שקדיאל נגד שר הדתות)

יש בה את הביטוי לעקרונות ולערכים השורשיים שעל פי תפיסת העם ראוי להם שיהיו נר לרגלינו, בחינת אורים ותומים, בבואנו לפרש את המשפט החל על המדינה ועל תושביה...

(בג"ץ 626/94, כלל חברה לביטוח נגד שר האוצר)

בחוק יסוד: חופש העיסוק, ובחוק יסוד: כבוד האדם וחירותו, שנחקקו בשנת 1992, זכתה הכרזת העצמאות להכרה חוקתית פורמלית בהוראה הבאה:

זכויות היסוד של האדם בישראל מושתתות על ההכרה בערך האדם, בקדושת חייו ובהיותו בן חורין, והן יכובדו ברוח העקרונות שבהכרזה על הקמת מדינת ישראל.

האם חל שינוי במעמדה המשפטי של הכרזת העצמאות על פי האמור בחוקי היסוד? יש המפרשים שחוקי יסוד אלה הביאו לשינוי דרמטי במעמדה של הכרזת העצמאות, בכך שאינה עוד רק מקור לפרשנות החוק, אלא היא עצמה הפכה למקור עצמאי לזכויות אדם. פרשנים אלה מייצגים עמדת מיעוט בקרב שופטים ומומחים בתחום המשפט. ההערכה הרווחת היא שחוקי יסוד אלה לא שינו את מעמדה של הכרזת העצמאות והיא נותרה כשהיתה - כלי עזר לפרשנות חוקים, ואכן, מאז שהתקבלו חוקי היסוד בשנת 1992, אף פסק דין לא קבע הלכה מחייבת אחרת.

(על מעמדה המשפטי של הכרזת העצמאות כאחד מהיסודות החוקתיים של מדינת ישראל, ראו פרק 28).

ד. מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית על פי הכרזת העצמאות

יהודית	דמוקרטית
• "השוואה הוכיחה... את ההכרח בפתרון בעיית העם היהודי על ידי חידוש המדינה היהודית בארץ ישראל, אשר תפתח את שיערי המולדת לכל יהודי". • "אנו מכריזים בזאת על הקמת מדינה יהודית בארץ ישראל היא מדינת ישראל". • "זוהי זכותו הטבעית של העם היהודי להיות ככל עם ועם העומד ברשות עצמו במדינתו הריבונית". • "מדינת ישראל תהא פתוחה לעלייה יהודית ולקליבוץ גלויות". • "אנו קוראים לאומות המאוחדות לתת יד לעם היהודי בבניין מדינתו". • "אנו קוראים אל העם היהודי בכל התפוצות להתלכד סביב היישוב".	• "עד להקמת השלטונות הנבחרים והסדירים של המדינה בהתאם לחוקה שתיקבע על ידי האספה המכוננת הנבחרת לא יאוחר מ־1 באוקטובר 1948 - תפעל מועצת העם כמועצת מדינה זמנית ומוסד הביצוע שלה, מנהלת העם, יהווה את הממשלה הזמנית של המדינה". • "מדינת ישראל תשקוד על פיתוח הארץ לטובת כל תושביה; תהא מושתתת על יסודות החירות, הצדק והשלום לאור חזונו של נביאי ישראל; תקיים שוויון זכויות חברתי ומדיני גמור לכל אזרחיה בלי הבדל דת, גזע ומין; תבטיח חופש, דת, מצפון, לשון, חינוך ותרבות; תשמור על המקומות הקדושים של כל הדתות; ותהיה נאמנה לעקרונותיה של מגילת האומות המאוחדות". • "אנו קוראים לבני העם הערבי תושבי מדינת ישראל, לשמור על השלום וליטול חלקם בבניין המדינה על יסוד אזרחות מלאה ושווה ועל יסוד נציגות מתאימה בכל מוסדותיה".
שאלות כיצד נתפסה בעיני אבות המדינה מדינת ישראל כמדינה יהודית? כיצד באה לידי ביטוי ההתייחסות להקמת מדינת ישראל כמדינת לאום וכמדינת העם היהודי?	שאלות כיצד נתפסה בעיני אבות המדינה מדינת ישראל כמדינה דמוקרטית? אילו עקרונות דמוקרטיים מקבלים ביטוי? כיצד אמורה המדינה לתפקד כמדינה דמוקרטית?

ה. המושג "מדינה יהודית" בהכרזת העצמאות

למושג "מדינה יהודית" כפי שהוא מופיע בהכרזת העצמאות ניתנות פרשנויות שונות. רבים מפרשים שמדינת ישראל הוקמה כמדינה יהודית חילונית של העם היהודי, כפי שמבהיר זאת שופט בית המשפט העליון לשעבר, צבי ברנזון:

דומני שיש להוציא מיד את האפשרות שהמדינה בהיותה מדינה יהודית, היא גם בעלת אופי דתי יהודי. דבר זה הוא מן הנמנע בגלל כמה וכמה טעמים. ראשית, המילה "דתית" אינה מלווה את הביטוי "מדינה יהודית". שנית, הכול יודעים, וזה ודאי לא נעלם מעיני האבות המייסדים של המדינה, שבתחומה מצויים בני דתות רבות ושונות (מוסלמים, נוצרים, לעדותיהם וכיתותיהם השונות, דרוזים, בהאים וכו').

שלישית, האבות המייסדים היו ברובם הגדול אנשים לא דתיים ואין להניח, כי התכוונו להקים מדינה דתית ולא חילונית.

רביעית, מקריאת המגילה עולה בבירור, כי המדובר במדינה חילונית של העם היהודי, ולא במדינה דתית. הרי המגילה עצמה קובעת, שהמדינה תבטיח חופש דת ומצפון, וזה אינו מתיישב עם האפשרות שדת כלשהי תהיה דת המדינה.

וחמישית, הביטוי "מדינה יהודית" לקוח מהחלטת האומות המאוחדות על הקמת שתי מדינות בארץ ישראל, מדינה יהודית ומדינה ערבית. הכינויים הללו, כל כוונתם היא להבדיל את המדינה האחת מן האחרת וְתוּ לא. וכשם שאין לייחס לאומות המאוחדות כוונה שהמדינה הערבית תהיה מדינה דתית מוסלמית, כך אין להניח שהיתה כוונה שהמדינה היהודית תהיה מדינה יהודית דתית. כוונה הפוכה עולה בבירור מהחלטת האו"ם אשר דרשה כתנאי להכרה בשתי המדינות העתידיות לקום, שהממשלה הזמנית של כל מדינה תמסור לאו"ם הצהרה, שבה היא תתחייב לשמור על זכויות יסוד מסוימות, ובהן חופש המצפון והפולחן וכן שוויון זכויות בין הדתות.

(צבי ברנזון, מגילת העצמאות – חזון ומציאות)

פרופ' אבנר שאקי נותן לכך פרשנות אחרת. לדעתו, הכרזת העצמאות כוללת ביטויים שונים, המשקפים תפיסות רוחניות ודתיות שונות ביחס להקמתה של מדינת ישראל כמדינה יהודית:

בפתיחה נאמר: "בארץ ישראל קם העם היהודי, בה עוצבה דמותו הרוחנית, הדתית והמדינית". כאן הודאה ברורה במרכיב הרוחני-דתני שבאופיו, או שבדמותו, של העם היהודי, המשלימה את דמותו המדינית, כפי שנקבעה במשך הדורות.

בהמשך: "לאחר שהוגלה העם מארצו... שמר לה אמונים בכל ארצות פזוריו, ולא חדל מתפילה ומתקווה לשוב לארצו". לפנינו התייחסות היסטורית חיובית לתפילה, כאל אחת מצורות הקשר המרכזיות של העם בגלותו לארצו. הכרה בתפילה, אחד המוסדות המובהקים של ההווה הדתית של היהודי מאז חורבן הבית, כביטוי לזיקת האמונים של היהודי בפזוריו לארצו, הינה הודאה בעוצמת המרכיב הדתי שבקשר שבין העם היהודי לארצו, שהביא לחידוש עצמאותו המדינית.

מיד לאחר זאת: "מתוך קשר היסטורי ומסורתי זה, חתרו היהודים בכל דור לשוב ולהיאחז במולדתם העתיקה". במילים אלו ניתן ביטוי נחרץ לזיהוי התפילה והתקווה (של היהודים בגולה לשוב לארצם), עם המושג "קשר היסטורי ומסורתי", של העם היהודי לארצו. משמע, הקשר ההיסטורי והמסורתי של היהודים לארצם, עליו מבוססת זכותנו הבסיסית על הארץ, מורכב בעיקר או בין השאר, מן התפילה והתקווה של יהודי הגולה לשוב לארץ, שלא פסקו מאז הוגלה העם מהארץ בכוח הזרוע. מילים אלו הן תמצית משמעות הרוחנית של חלום השיבה לציון במשך הדורות ושל השיבה (או השבות) עצמה.

בקטע שלאחריו נאמר: "השואה שנתחוללה על עם ישראל בזמן האחרון... הוכיחה... את ההכרח בפתרון בעיית העם היהודי... על ידי חידוש המדינה היהודית בארץ ישראל, אשר תפתח את שערי המולדת לכל יהודי". בפסקה זו שתי נקודות חשובות לענייננו:

1. הביטוי "חידוש המדינה היהודית בארץ ישראל" – בעל כורחו שהוא מתכוון לקשור

באופן אורגני את מדינת ישראל עם מדינת היהודים שקדמה לה, זו שאבדה את עצמאותה עם חורבן הבית. לא מדינה חדשה, ולא יהודים חדשים, כביכול. אלא המשך מודע ורצוף למדינת היהודים ההיסטורית של טרם-חורבן. המדינה היהודית שאותה ביקשה מדינת ישראל להמשיך, על ידי עצם חידושה, הייתה לדעתנו, מדינה של יהודים, במובן הכפול של הזהות היהודית: במישור הפרט - זהות יהודית, כפי שנודעה מדורידורות, ללא כל שינוי; ובמישור הכלל - זהות יהודית, שדת ולאומיות מרכיבות אותה, ומזוגות במהותה, ללא הפרד.

2. כאן טמון, למעשה, גרעין של חוק השבות לעתיד, פתיחה לרווחה של "שערי המולדת לכל יהודי", בהקשר של חידוש "המדינה היהודית", במובן של מדינת היהודים, מהווה ביטוי משפטי לאחדות ההוראה של "יהודי", בשני ההקשרים הסמוכים זה לזה, והמשלימים זה את זה. משמעות זו, אינה יכולה לדעתנו, לפי כל אינטרפרטציה שתיתן למילים הנ"ל, להיות משוללת תוכן דתי, מכל וכל. לשון אחר: היסוד הלאומי והיסוד הדתי שבזהותה היהודית של מדינת ישראל, הם קווי אופייה העיקריים, הקבועים, המבטיחים את אחדותו של העם היהודי בישראל ובתפוצות.

(אבנר שאקי, מיהו יהודי בדני מדינת ישראל, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים)

* פרופ' אבנר שאקי (1926-2005) היה משפטן, חבר כנסת מטעם המפלגה הדתית לאומית - המפד"ל, ושר בממשלת ישראל.

ההכרזה על הקמת מדינת ישראל **עוררה ציפיות רוחניות ודתיות**, המשקפות את ההתלהבות ואת התרוממות הרוח שנתלוו לשעה הגדולה שבה קמה מדינת ישראל העצמאית. לציפיות אלה נתנו ביטוי אישים שונים, ביניהם דוד בן גוריון והרב יחיאל ויינברג:

עם חידוש עצמאותנו הממלכתית, מתעצבת מחדש דמותנו הפנימית והחיצונית. אנו מתקרבים יותר ויותר למקור ולשורש ההיסטורי של אומתנו ולמורשתה הרוחנית, מתקופת התנ"ך, ובאותו הזמן - אנו נעשים יותר ויותר לאזרחים חופשיים של העולם הגדול, ומתערים במורשה האנושית האוניברסלית של כל הדורות ושל כל העמים.

כמו בעמים אחרים, היתה בנו יד הזמן, ושום עם בימינו אינו יכול ואינו צריך להיות מה שהיה לפני אלף, אלפיים או שלושת אלפים שנה. תקומת ישראל העצמאית אינה מכוונת להחזרת עטרת העבר ליושנו, להיפך. פניה של מדינת ישראל מופנים לעתיד. אבל עתיד זה יונק גם ממקור חיותה וראשוניותה של האומה, וסופג לתוכו כל תיאור של מורשת העבר. אלא שהעבר הוא קנייננו, ואין אנו קניין העבר, העבר שוכן בתוכנו ואין אנו שוכנים בתוכו.

(דוד בן גוריון, ישראל בעמים, עמ' 157)

על המדינה היהודית ליהפך למקום המרכזי ממנו תצא השפעה מפרה ומחיה לפעילות יהודית-תרבותית בכל העולם, וממנה תופעל ותוגשם הסולידריות הלאומית עם ארץ הקודש. יצירת היהודי החדש - יש לשנות את המבנה הנפשי של עם ישראל כולו, על ידי פעולה חלוצית למופת ברוחניות, ופירוש של דבר הוא שינוי צורתו של האדם היהודי, העלאתו המוסרית וחידושו הדתי. ארץ ישראל צריכה ליהפך לכור ההיתוך ממנו ייצא האדם היהודי החדש. בארצות הגלות השונות נוצרו דמויות יהודיות בכל הגוונים, התכונות הגדולות והמיוחדות לזרע אברהם התחלקו בגלל פיזור העם, לקבוצות הגולה השונות; מכל אלה יעוצב האדם היהודי החדש, השלם בנפשו, האחיד ברצון ה', היהודי השלם...

וזה ענייננו לעשות את המדינה החדשה לחזיון אדיר של מדינה יהודית אמיתית, להתגלמות ממשית של האידיאליזם היהודי, הגבורה הקדושה והטהרה היהודית. תיבנה המדינה היהודית לפי הנתונים הטבעיים והמבנה הרוחני של היהדות, וכך תבוא בבואה חיה של היישום היהודי. רק אם המדינה תהיה מושרשת בדרך זו בקרקע של עברנו, ומבטה מופנה לעתידנו המשיחי הגדול, תתקבל בכל הגולה כאתחלתא דגאולה.

(הרב יחיאל ויינברג, המדינה בהגות היהודית [עורך: ד"ר אריה סטריקובסקי, בהוצאת משרד החינוך והתרבות, האגף לתרבות תורנית])

* הרב יחיאל ויינברג (1885-1966) היה מחנך ופוסק הלכה, מבעלי ההשפעה ביהדות החרדית והיה מזוהה גם עם רבני תנועת המזרחי.

1. מה ייעודם של הדגשים הדתיים שניתן להם ביטוי בהכרזת העצמאות, לפי פרשנותו של פרופ' אבנר שאקי?
2. מה מקומן של הדת ושל המורשת היהודית במדינת ישראל על פי דבריהם של דוד בן גוריון והרב יחיאל ויינברג?
לפי העולה מדבריהם, במה **שונה** התייחסותם של שני האישים לנושא מקומן של הדת ושל המורשת היהודית? מהי משמעות השוני ומה יכול לנבוע ממנו ביחס לאופייה של המדינה?
3. הכרזת העצמאות של מדינת ישראל מעבירה קו ישיר בין החלום היהודי המסורתי של שיבת ציון לבין המפעל הציוני המודרני.
הבהירו והדגמו באמצעות דבריהם של פרופ' אבנר שאקי, הרב יחיאל ויינברג ודוד בן גוריון.

